

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOL
Majandusteaduskond
Rahvusvaheliste suhete instituut
Rahvusvaheliste suhete ja politoloogia õppetool

Natalja Hrabrova

**STALIN - OPORTUNIST VÕI MAAILMAREVOLUTSIOONI
JUHT?**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Enn Liimets

Tallinn 2015

Olen koostanud töö iseseisvalt.

Töö koostamisel kasutatud kõikidele teiste autorite töödele, olulistele seisukohtadele ja andmetele on viidatud.

Natalja Hrabrova .....

(allkiri, kuupäev)

Üliõpilase kood: 105766

Üliõpilase e-posti aadress: natashaaa-@hotmail.com

Juhendaja dotsent Enn Liimets:

Töö vastab bakalaureusetööle esitatud nõuetele

.....

(allkiri, kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees:

Lubatud kaitsmisele

.....

(ametikoht, nimi, allkiri, kuupäev)

SISUKORD

ABSTRAKT	3
SISSEJUHATUS	4
1 STALIN KUI ISIKSUS	7
1.1 Võimuvõitlus	8
1.2 Nõukogude Liidu majanduspoliitika Stalini ajal	11
1.3 Stalinlik terror	13
1.4 Stalini süsteem. Stalinlik demokraatia ja tegelikkus	15
2 STALIN JA VÄLISPOLIITIKA.....	18
2.1 Nõukogude välispoliitika Stalini ajal.....	19
2.2 Teise maailmasõja eel.....	21
2.3 Mittekallaletungipakti salaprotokoll	23
3 RÜNNAK SAKSLASTE POOLT	26
3.1 Koalitsiooni loomine.....	27
3.2 Moskva konverents 1941. aastal	28
3.3 Kominterni laialisaatmine	30
3.4 Teise rinde avamine II maailmasõja ajal	31
3.5 Hinnangud.....	33
4 PÄRAST TEIST MAAILMASÕDA	36
4.1 Nõukogude Liidu välispoliitika stalinlik pärand pärast II maailmasõda	37
4.2 Tuumarelvad ja Molotovi „pehmus“	39
4.3 „Külm sõda“	40
KOKKUVÕTE	45
SUMMARY	48
STALIN - AN OPPORTUNIST OR THE WORLD REVOLUTIONARY LEADER?	48
KASUTATUD KIRJANDUS	50

ABSTRAKT

Stalini isik Nõukogude Liidu ajaloos on jätkuvalt vaidlusi esile kutsuv teema. Tema kohta leidub tänapäeval väga palju erinevat kirjandust ning igatüüpi on kujunenud oma arvamused temast. Stalinit ja Leninit on võrreldud ja mõned väidavad, et kui Lenin oleks ellu jäänud, siis Nõukogude Liidu ajalugu oleks kujunenud teistmoodi võrreldes Stalini ajajärguga.

Poliitikute ja poliitiliste parteide tegevuses võib eristada kaks aspekti: ühelt poolt ideoloogilised loosungid ja neid toetav väärtussüsteem, teiselt poolt praktilised sammud nende ideede ja väärtuste ellu rakendamiseks. On loogiline, et parteide ideoloogia ja praktiliste sammude vahel on teatud kooskõla. See kooskõla võib poliitikutel olla erinev. On poliitikuid, kes on vähem või rohkem valmis minema kompromissidele, kuid seejuures ei tee järeleandmisi põhimõttelistes küsimustes. Selliste poliitikute käitumine on ettearvatav ja partnerid oskavad sellega arvestada. Poliitikas on ka põhimõttelagedaid oportuniste, kes on valmis hetkekasu ja võimu nimel kõrvale jätma ideoloogia. Sellised poliitikud võivad luua ootamatuid alliansse nii kodumaal kui ka rahvusvaheliste partneritega.

Antud töös püütakse selgusele jõuda Stalini vastuolulises isiksuses, tema maailmavaate kujunemises. Analüüsitud on tema sisepoliitilist võitlust võimu pärast ning suunamuutusi välispoliitikas. Stalinlik ajajärk Nõukogude Liidu ajaloos oli eriti verine, kus oma saatuse pärast olid hirmul mitte ainult tavakodanikud, vaid ka tema lähimad abilised. Püüame selgitada, kas tema tegevust iseloomustas oportunistlik võimuiha või tema arusaamine sotsialistlikust riigikorrast ja kommunistlikust tulevikust.

Võtmesõnad: Stalin, oportunist, võim, poliitika, Nõukogude Liit, Teine maailmasõda, lääneriigid, „külm sõda“

SISSEJUHATUS

Käesolevas bakalaureusetöös tuleb juttu stalinlikust perioodist Nõukogude Liidu ajaloos, millal võimule tuli pärast Vladimir Leninit Gruusiast pärit Jossif Stalin. Stalini isiksusele, tema sise- ja välispoliitikale on antud vastandlikke hinnanguid. Kuni surmani ülistati teda kui suurt juhti ja õpetajat ning rahvusvahelise töölisklassi vaieldamatut liidrit. Partei XX kongressil andis Hruštšov hävitava hinnangu tema isikuvõimust tulenenud kuritegudele. Samas arvas ta, et viga ei ole sotsialistlikus süsteemis, vaid süüdi on Stalini poolt usurpeeritud võimu kuritarvitamine.

Hiljem, partei liidriteks saanud Brežnevi, Andropovi ja Tšernenko ajal hakati Stalini sise- ja välispoliitikat hindama riiklikust seisukohast. Ta oli teinud palju vigu, aga riigi kaitsmisel ja tugevdamisel on tal teeneid.

Gorbatšovi võimule tulekuga avalikustati paljud arhiivid, kaasa arvatud Poliitbüroo istungite protokollid. Nii Lääne kui sotsialistlike maade arhiividele on laialdasem juurdepääs. Selle tõttu on huvitav ja aktuaalne vaadata veelkord üle, mis on uut Stalini isiksuse ja poliitika hindamises toimunud.

Peale oktoobripööret võimule tulnud inimesed olid väga erineva kultuuritaustaga ja erineva kogemusega revolutsioonivõitluses. Paljud Nõukogude Venemaa ja hiljem Nõukogude Liidu juhtidest ja parteiladvikus olnud isikutest 20. sajandi esimesel poolel polnud etniliselt puhtad venelased ja kasvanud vene kultuuritraditsioonis. V. Lenin, L. Trotski, L. Kamenev, G. Zinovjev ja paljud teised olid juudi juurtega. Esindatud olid Tsaarivenemaa vähemusrahvaste esindajad, nende hulgas ukrainlased, grusiinid, armeenlased, aserid, eestlased ja lätlased. Neil kõigil oli tähtis roll Nõukogude Liidu poliitilise süsteemi kujunemisel.

Selle traditsiooni järgi oli Venemaa suur riik ning selle kokkuhoidmiseks ja kontrolli hoidmiseks oli vaja tugevakäelist juhti. Aga nii ka mõeldi Nõukogude Liidu ajal Moskvast, et see suur riik vajab juhti, kes suudaks hoida riiki kontrolli all. Stalin suutis sisendada oma rahvale hirmu ning selle tõttu on inimesi, kes tänaseni räägivad temast negatiivselt, aga on ka

inimesi, kes austasid teda. Võib öelda, et keda väga ei puudutanud karm valitsus ja selle juht, nad ei teagi, mida elasid läbi inimesed, kes sattusid Stalini käe alla.

Stalin ja Lenin, mõlemad Nõukogude Liidu juhid, olid isiksuse, kultuuritausta ja juhtimisviisi poolest väga erinevad. Hiljem, peale Stalini reaalselt võimuletulekut 1920. aastate lõpul toimusid olulised muutused riigi sise- ja välispoliitikas. Nõukogude Liidus elanud rahvas jagas erinevaid emotsioone seoses Staliniga, oli tema pooldajaid ja oli ka neid, kes ei talunud teda. Tema riigi juhtimine muutis inimeste elusid. Stalin püüdis näidata oma rahvale, et ta on see õige Lenini järglane ning ta järgib tema ideid.

Lõputöö uurimisküsimuseks on selgitada, kuidas praegu kättesaadava info põhjal Stalin võttis vastu otsuseid ja milliste tegutsemismotiividega kujundas oma sise- ja välispoliitikat, kas olukorrast lähtuvalt, oma võimu ambitsioonidest või kommunistlikest ideedest? On räägitud, et tema käitumine oli alati ootamatu, keegi kunagi ei teadnud, mis edasi saab.

Bakalaureusetöö uurimisülesandeks on vaja välja selgitada, kas Stalini välispoliitikas domineeris maailmarevolutsiooni idee või ta tegutses sõltuvalt sisepoliitilisest olukorrast, see tähendab - sõltuvalt sisepoliitilisest võimuvõitlusest või otsis ta soodsaid momente rahvusvahelises olukorras, mida saab ära kasutada nõukogude riikluse ja oma võimu tugevdamiseks? Töö põhiliseks eesmärgiks on mõista, kelleks võib pidada Stalinit.

Kasutan võrdlev-ajaloolist meetodit, et näidata kuidas Stalin oma sise- ja välispoliitilises võitluses sõltuvalt ajamomendist muutis oma tegevusplaane ja retoorikat. Tuleb lähemalt uurida, miks ta tahtis eemaldada oma konkurente ja mismoodi ta seda tegi. Samuti tuleb vaadelda tema tegevust Teise maailmasõja ning „külma sõja“ ajal, nende sündmuste põhjal võib lähemalt tutvuda Staliniga ja tema ideedega. Antud lõputöös on vaja välja selgitada Stalini roll Nõukogude Liidus, kuidas ta ehitas üles sellise riigi.

Kõik algab tema lapsepõlvest, kui ta huvitus marksistlikust ideoloogiast ning lõpuks sai Lenini imetluse osaliseks. Võib öelda, et sellest momendist oli Stalinil välja töötatud plaan, kuidas temast saab uus riigijuht ning mida ta plaanib edaspidi teha, sest tema võimuletulekuga toimusid Nõukogude Liidus suured muudatused.

Bakalaureusetöö eesmärgiks on välja selgitada Stalini kui riigijuhhi tegutsemismotiive. Tuleb välja selgitada, kas ta oli enda ja riigi kasu nimel tegutsev oportunist või ta tahtis ta pigem olla maailmarevolutsiooni ideeline juht. Kui võrrelda Leninit ja Stalinit, siis tundub, et

neil oli üks ja sama tulevikuvision, aga kui lähemalt uurida, siis võib mõista, et Stalinit motiveeris ka võimujanu.

Lõputöö jaguneb neljaks peatükiks. Esimeses peatükis püüan analüüsida Stalinit kui isiksust, missugune ta oli ja mis tõukas teda selliseks olema. Samuti käsitlen ka tema võimuvõitlust teiste parteikaaslastega, mille lõpptulemuseks suutis ta kehtestada oma isikuvõimu. Selleks pidi ta poliitikast kõrvaldama inimesed, kes Lenini ajal olid parteis ja valitsuses juhtivatel kohtadel. Stalin soovis peale Lenini surma enda kõrval näha teisi inimesi. Käsitletud on muudatusi Stalini sise- ja välispoliitikas sõltuvalt sisepoliitilisest olukorrast. Teises peatükis vaadeldakse Stalini välispoliitilisi aktsioone enne Teist maailmasõda. Kuni Saksamaa kallaletungini, uskus Stalin, et Hitler tegutseb ratsionaalselt ja ei hakka sõdima kahel rindel. Kolmandas peatükis tuleb juttu sakslaste rünnakust Nõukogude Liidule. Peale esialgset peataolekut suutis Stalin end kokku võtta ja käitus enesekindla liidrina. Iseloomulik on, et kaotusseisus olles oli ta valmis suurteks järeleandmisteks Poolale ja Soomele. Kui aga sõja käigus toimus otsustav pööre Nõukogude Liidu kasuks, siis muutus ta liitlaste suhtes järeleandmatuks. Neljas peatükk annab ülevaate muutustest Stalini sise- ja välispoliitikast peale II maailmasõda ehk „külma sõja“ ajal.

1 STALIN KUI ISIKSUS

Jossif Stalin Vissarianovitš Džugašvili oli pärit gruusia talupoja perest ja õppis enne elukutselist revolutsionääri teele asumist vaimulikus seminaris. Jossif Stalin sündis tema eluajal avaldatud ametliku eluloo andmetel 21. detsembril 1879, aga ajaloolased on nüüdseks jõudnud ühisele arvamusele, et tegelik kuupäev on 6. detsember 1878. Kellelgi pole vähimatki aimu, mispärast ta oma sünnikuupäeva varjas. Mehel oli vaieldamatult palju vaimuandeid, aga originaalsus nende hulka ei kuulunud (Gellately 2009, 23-24).

Stalin oli nooruses karm, oli alati valmis millekski, paistis välja sellega, et ta püüdis olla alati kõiges kõige parem. Ta oli kättemaksuhimuline ja tal oli kindel soov võidelda lõpuni. Stalinile pakkus suurt rõõmu, kui ta suutis saavutada võitu kellegi või millegi üle ning talle meeldis sisendada teistesse hirmu. Tegelikuses armastas ta vaid ühte inimest - oma ema. Nooruses oli ta hea sõber nendele, kes allusid temale (Takep 1991, 390). Tutvudes erineva kirjandusega Stalini kohta, võib järeldada, et tema karm iseloom kujunes välja lapsepõlves. Tema iseloomu mõjutajateks oli isa, kes purjuspäi võis kätt tõsta, ja ema, kes oli tugeva iseloomuga, tegi pidevalt tööd. Siinkohal võib öelda, et Stalin võttis endale üle isa karmi iseloomu ja ema töökuse ehk pideva püüu midagi saavutada.

Vaimulikus seminaris Stalin sukeldus marksistliku revolutsioonilisse subkultuuri. Stalinilt huvitas ideoloogiline sümboolika, mille sotsiaalne maailm jagunes kaheks klassiks: rõhujad ja rõhutud. Kogu sellest subkultuurist ta valis marksistliku sõjalise poole, mida esindas ka Lenin. Sealhulgas seminaris õppides kui Stalinist sai revolutsionäär, olevat ta öelnud, et revolutsionääriks olema tõukas teda seminaris olles protest kahekeelse režiimi vastu. Alustades õppimist seminaris, oli mässumeelsus selles õppeasutuses juba kui traditsioon. Seminarist lahkudes, ta jätkas marksistliku eneseharimisega. Mitu aastat hiljem sai Stalinist asjatundlik marksist. Ta nimetas end bolševistlikuks pragmaatikuks, keda huvitasid rohkem konkreetsed küsimused, mitte aga teoreetlikud. Stalini jaoks oli marksism tema stiihia, milles ta oli võitmatu. Ta pidas end „parimaks marksistlikuks teadjaks“. Kuigi marksism ei huvitanud teda mitte ainult kui filosoofiline süsteem, kõige ligitõmbavamaks

aspektiks sai grandioosne teema, mis oli seotud klasside vahelise võitlusega (Takep 1991, 115-116, 384).

Stalin oli seda tüüpi ekstremist, kes Lenini väljendit kasutades on „revolutsioonile piiritult ustav“. Ta tundis hästi poliitilist olukorda Venemaal, ennekõike aga Kaukaasia piirkonnas, ja samas oli tal see eelis, et oma sotsiaalse tausta poolest seisis ta töölisklassile lähemal kui enamik partei juhttegelasi. Ta oli korraldanud streike ja puutunud töölistega otseselt kokku. Pealegi polnud Stalin venelane ja ta oli hästi kursis keeruliste rahvusprobleemidega (Gellately 2009, 132, 135). Autori seisukoht on õige, kuna alati on hea omada sellist inimest, kes ei ole kursis ainult ühe riigi poliitilise olukorraga. Kasuks tulevad ka teised teadmised.

Stalin oli paljude silmis eelkõige võimuahne. Ta oli kinnine, ta mõtles enne mitu sammu ette, kui midagi otsustas ning sepihtses ka vandenõu. Ent võim võimu vastu polnud kunagi tema sihiks. Tema poliitilise elu eesmärgiks oli tõestada endale, et ta on revolutsiooni kangelane, nagu oli see Lenin ning saavutada, et teda tunnustatakse juhiks. Võim oli vaid üksnes vahend, aga siiski üks peamistest Stalini saavutustest (Takep 1997, 136). Stalin vajas, et teda märgatakse. Seetõttu tahtis ka teistelt saada tunnustust. Stalin pidi tundma end kõige tähtsamana.

Stalin oli tõeline valitseja, mis eriti väljendus tema vaoshoituses, igas tema väljenduses ning žestis. Stalin tõemeeli uskus, et ta on saatuse poolt määratud Messias, kelle eesmärgiks oli vabastada töörahvas kapitalistidest ning imperialistidest. Stalin pooldas unitaarset riiki tugeva keskvõimuga ning ta oli riigi arengu poolt, kus riik imab ja allutab endale kõik, millest ta koosneb (Великий государственный). Siinkohal Stalinil kujunes vaatepilt Nõukogude Liidu tulevikust, aga enne seda tuli tal saada võimule, et oma plaane teostada.

1.1 Võimuvõitlus

Kui Lenin ja Stalin 1905. aasta detsembri keskel esmakordselt kohtusid, jagas Stalin juba Lenini seisukohti, aga ei nõustunud viimase taktikamuutusega - osaleda valimistel, mis said võimalikuks pärast oktoobrireformi. Sellegipoolest õppis ta „suure mehe“ eeskujuga järgima, pealegi olid mõlemad ühel meelel, et lõpptulemus õigustab igasuguseid vahendeid ja lõppeesmärk on proletariaadi diktatuur - rõhuga viimasel sõnal. Stalini tegevus kauges

Kaukaasias oli üsna sihipäratu, kuni ta leidis Leninis õige juhendaja. Kui Stalin võitles 1920. aastate alguses teiste Nõukogude kommunistidega juhtpositsiooni pärast, ei teinud ta seda oma eesmärke esile tõstes, vaid end Lenini kõige ustavamaks järgijaks ja tõlgitsejaks kuulutades (Gellately 2009, 23, 24).

Lenin oma nn. testamendis detsembris 1922. aastal iseloomustab tähtsamaid võitluskaaslasi. Ta mainis Kamenevi, Zinovjevit, Buhharinit ja Pjatakovi, kuid ei peatunud neil pikemalt. Rohkem pühendas ta tähelepanu Trotskile, leides aega, et too upub liigselt administratiivsetesse pisiasjadesse. Stalinini jõudes väljendab ta tõsist kahtlust: „Saanud peasekretäriks, on Stalin koondanud enda kätte piiramatu võimu ja ma pole kindel, et tal jätkub alati piisavalt ettevaatlikkust selle võimu kasutamisel.“ Ta tegi testamendile lisa, nõudes tungivalt, et partei võtaks midagi ette Stalini kõrvaldamiseks peasekretäri ametikohalt. Lenin arvas, et ta tuleb asendada „mõne teise isikuga, kes on Stalinist parem ainult ühes punktis, ja nimelt tolerantsem, lojaalsem, viisakam ja seltsimeeste vastu tähelepanelikum“. Kui Lenin 1924. aasta jaanuaris suri, oli järglase küsimus lahtine. Algul näisid Stalini šansid väikesed, eriti arvestades Lenini testamenti ja selle lisa, mis partei keskkomiteele ette loeti. Kuid partei liikmed leidsid, et Stalini maine on 1923. aasta jooksul paranenud, ja ei toetanud testamendi lisas toodud soovitusi. Kamenev ja Zinovjev leidsid, et peamist ohtu partei stabiilsusele kujutab endast Trotski, nii oma jõulise isiku kui ka lähedaste sidemete tõttu sõjaväega. Nad asusid Stalinit toetama ja võimule pääses triumviraat, kusjuures Stalin jäi edasi peasekretäri kohale. Kuid triumviraat jäi Lenini-järgsel ajal vaid ajutiseks etapiks. 1929. aastaks oli Stalin omandanud ainuvõimu, olles kõrvaldanud kõik oma võimalikud rivaalid: Trotski, Kamenevi, Zinovjevi ja Buhharini. Võimu kindlustamine toimus kolmes järgus (Lee 2002, 65-66).

Kõigepealt arenes aastail 1923-1925 suur vastasseis triumviraadi (Stalin, Kamenev ja Zinovjev) ning eraldi seisva Trotski vahel. Vastuolu väljendus ideoloogilises diskussioonis selle üle, kas seada sihiks „permanentne revolutsioon“ või „sotsialism ühel maal“. „Sotsialism ühel maal“, mida kaitses Stalin, pidas seevastu vajalikuks jätkata Venemaa majanduse NEP-i mõõdukat kurssi ja arendada suhteid teiste maadega, et suurendada väliskaubanduse mahtu ja tõmmata ligi välisinvesteeringuid. Stalin polnud sellesse parempoolsesse majandusstrateegiasse sugugi nii kiindunud kui Trotski oma vasakpoolsusse. Stalini ajend oli peamiselt poliitiline – isoleerida Trotski. See tal ka õnnestus. Partei XIV kongressil 1925. aastal sai ta ülekaaluka toetuse (küll mitte Kamenevilt ja Zinovjevilt, kes polnud nõus

talupoegadele uusi järeleandmisi tegema). Trotski poliitilise karjääri päevad olid loetud (Lee 2002, 66).

Võimuvõitluse teine järk oli Kamenevi ja Zinovjevi kõrvaldamine aastail 1925-1927. Inimesena, kes kaua ei soovinud võimu teistega jagada, hakkas Stalin toetama kõige ilmsemalt parempoolseid isikuid parteis: Buhharinit, Rõkovit ja Tomskit. Aastail 1926-1927 löid Kamenev ja Zinovjev kampa Trotskiga, kuid oli juba hilja. 1927. aasta parteikonverentsil kiideti heaks „sotsialism ühel maal“ ja mõisteti „permanentne revolutsioon“ hukka. Trotski koos Kamenevi ja Zinovjeviga heideti Poliitbüroost välja. 1929. aastal saadeti Trotski Venemaalt välja, Kamenev ja Zinovjev aga leidsid otsa 1930. aastate puhastustes (Ibid. 66).

Kolmas järk oli ette arvata: Buhharini ja teiste parempoolsete kõrvaldamine, mis tehti ära 1929. aastaks. 1929. aastate lõpuks olid Stalini majandusideed karmistunud, sotsialismi ehitamist ühel maal hakkas ta seostama vajadusega uuendada täielikult tööstust talupoegade arvelt - tegelikult oli see Trotski programm, ainult ilma revolutsiooni eksportimiseta Euroopasse. Selle vastu seisis ägedalt Buhharin, Rõkov ja Tomski, kes olid alati pooldanud talupoegade suhtes mõõdukamat poliitikat. Mida enam Stalin hakkas jõukamaid talupoegi ehk nn. kulakuid pigistama, seda häälekamalt Buhharin, Rõkov ja Tomski protestisid. Nüüd süüdistas Stalin neid partei joonest kõrvalekaldumises ning sundis Poliitbüroost ja riiklikelt ametipostidelt lahkuma (Ibid. 66-67).

1929. aastaks oli Stalin saavutanud partei kaudu riigis nii suure võimu, mida Leninil kunagi ei olnud. Ees seisis jõulise majanduse ümberkorraldamine ja puhastused. Võrrelnud Stalinit Tšingis-khaaniga, ütles Buhharin: „Stalin kägistab meid kõiki. Ta on põhimõttelage intrigant, kes kõik oma võimuihale allutab (Ibid. 67).“ Sellest ajast hakkaski välja kujunema Stalini oportunistlik käitumine, tema võimu laiendamine ning omakasupüüdlikkus.

Stalin ei ilmutanud avalikult huvi enda diktaatoriseisuse vastu, aga ehkki ta seda hoolikalt varjas, võttis seda näitav aura üha selgema kuju. Ta sisendas hirmu nii oma lähikonna siseringile kui ka neile, kes olid võimule kõige lähemal. Teda tõsteti juba esile kui suurt isalikku tegelast, kes alati teab kõike kõige paremini, kui meest, kes ei taha ise midagi, aga tahab kõike oma rahvale. Ta jäi kaugeks, salapäraseks ja hirmuäratavaks. Kui ta 1930. aastate alguses külastas oma vananevat ema (mida ta tegi harva), küsis too temalt tagasihoidlikult: „Jossif, kes sa nüüd täpselt oled?“ Stalin vastas, võib-olla isegi ausamalt, kui oli kavatsenud: „Noh, kas mäletad tsaari? Olen nüüd midagi niisugust nagu tsaar (Gellately

2009, 172).“ Stalin hakkas vaikselt võtma diktaatori kuju, soovides oma võimu tugevdada. Ta sisendas inimestesse hirmu, et tunda oma võimu.

Stalini võimule tõusule järgnes tema lõputu ülistamine ehk isikukultus. Ta kuulutati maailma töörahva „juhiks ja õpetajaks“, kõikjale ilmusid teda kujutavad plakatid ja skulptuurid. Stalini tähtsuse suurendamiseks kirjutati ümber kompartei ajalugu ning võltsiti ajaloolisi fotosid, nii muudeti Stalin Lenini „lähimaks“ kaastööliseks (Laar M., Vahtre L. 2006, 95).

1930. aastatel hakkas kollektiivse juhtimise traditsioon hääbuma ja Stalin meenutas üha rohkem autokraati ja diktaatorit, ehkki mitte nimeliselt. Ta püüdis isiklikult sekkuda valitsusasjadesse ja paljude muude administratiivküsimuste kõige väiksematesse üksikasjadesse. Temast ei saanud - nagu võis niisuguse omavahel läbi põimunud partei ja riigi süsteemi puhul oodata - mitte isik, kes langetab kõik otsused, vaid kogu võimuhierarhia „kõrgeim arbiter“ (Gellately 2009, 171, 172). Stalin püüdis võtta osa kõigest, mis puudutas Nõukogude Liidu poliitikat.

Stalin hakkas Nõukogude Liitu kujundama niisuguseks, millest tema ebajumal võis ainult unistada. Stalin kaldus leninismist kõrvale ja moonutas seda. Ta kasutas päranduseks saadud leninismi, mida ta propageeris, oma poliitilistes huvides ära. Ehkki ta pakkus lõppude lõpuks välja palju muutusi, kujutasid need siiski enesest üksnes variatsioone poliitikast ja praktikast, mis oli juba välja kujunenud ja Lenini ajal hästi omandatud (Ibid. 24, 83). Aga vaatamata sellele, Stalin siiski hakkas oma poliitikat ajama, kuna ta nägi Nõukogude Liitu teisest küljest ning pidas vajalikuks ehitada üles võimsaim ja tugevaim riik ajaloos.

1.2 Nõukogude Liidu majanduspoliitika Stalini ajal

1924. aastal ilmus Stalini kuulus töö „Oktoobrirevolutsioon ja vene kommunistide taktika“. Põhjendades selles tööd Lenini võitu sotsialismis ühes riigis, Stalin näitas, et tuleks eristada kahte külge: sise- ja välispoliitikat. Sisepoliitika - küsimus seisneb riigi klasside omavahelistest suhetest, mis loob sotsialismi; rahvusvaheline - siin küsimus seisnes Nõukogude Liidus, mis on hetkel veel ainukene sotsialistlik riik ja mida ümbritseb kapitalism. Aga nii kaua kuni on olemas kapitalistlik ühiskond, esineb oht Nõukogude Liidu vastu ja võib toimuda kapitalismi taastamine. Selleks, et ohtu kõrvaldada, on vajalik hävitada kapitalistlik ühiskond. Alles siis on võimalik Nõukogude Liidu sotsialismi lugeda võitjaks (Иосиф

Виссарионович Сталин. Краткая биография). Kapitalistlikud riigid segasid Stalinil sotsialismi laiendamist teistesse riikidesse. Seetõttu ta pidas vajalikuks eelkõige teha seda Nõukogude Liidus.

Stalini võimuletõus tähendas NEP-i lõppu. Saavutamaks täielikku kontrolli ühiskonna üle, otsustas Stalin likvideerida igasuguse eraettevõtluse, kaasa arvatud põllumajanduses. Stalin käivitas ulatusliku relvastusprogrammi ja asus Punaarmee ette valmistama pealetungisõjaks. Selleks loobus Stalin uut majanduspoliitikat iseloomustanud majanduse tasakaalustatud arendamisest ja tegi panuse suurtööstuse eelisarendamisele – industrialiseerimisele. Loobuti välismaistest investeeringutest ning eraettevõtlusest, majandus allutati rangele tsentraalsele juhtimisele (Laar M., Vahtre L. 2006, 96). „Sotsialism ühel maal“ pidi jätkama Venemaa majanduse NEP-i mõõdukat kurssi ja arendama suhteid teiste maadega, mis aga ei juhtunud. Võimu saavutades, Stalin olid muutnud majanduslikud plaanid.

Hakati kehtestama viisaastaku plaane (esimene 1928-1932), mis nägid ette NSV Liidu möödumise kapitalistlikest riikidest. Kuigi plaanides seatud eesmärged ei õnnestunud saavutada, suurendas kõigi ressursside suunamine rasketööstusse selle osa majanduses ning muutis NSV Liidu tööstusriigiks. Rasketööstuse tootmismahude poolest möödus NSV Liit enamikust teistest maailma riikidest, välja arvatud USA, toodangu kvaliteedi poolest jäi arenenud maadele ikkagi alla. Industrialiseerimise käigus kadus tööpuudus, palju ei mõjutanud Nõukogude Liitu ka ülemaailmne majanduskriis. Eriti hoogsalt arenes sõjatööstus, mis lasi välja rohkem toodangut kui üheski teises maailma riigis. Kuna aga eelisarendati rasketööstust ja puudus turegulatsioon, hakkas tootlikkus langema. See põhjustas elanike vaesumise (Ibid. 96).

1920. aastate lõpul tekkisid Nõukogude Liidus raskused viljavarumisega. Riiklikud kokkuostuhinnad olid madalad ja talupojad polnud huvitatud jääkide müügist. Riik aga vajas vilja kasvava tööliskonna ja sõjaväe toitmiseks. Õiglase hinna kehtestamise asemel asus Stalin tarvitama vägivalda. Talupoegadelt konfiskeeriti jõuga kõik viljatagavarad, vilja varjamise eest ähvardas surmanuhtlus. Seda poliitikat viidi ellu sõjaväeüksuste abil. 1932-1933. aastal puhkes NSV Liidus suur nälg. Tahtlikult tekitatud näljahäda tulemusel hukkus ligi 7 miljonit inimest, näiteks Ukrainas jäid terved piirkonnad tühjaks. Talupoegade vastu käivitatud vägivaldakaampaania osaks oli sundkollektiviseerimine, mis tähendas talumajapidamiste ühendamist ühismajanditesse ehk kolhoosidesse. Jõukamad talupojad kuulutati kulakuteks

ning saadeti sunnitöölaagrisse või Siberisse. Kokku küüditati aastatel 1929-1933 NSV Liidu põhja- ja idapiirkondadesse ligi 9 miljonit talupoega. Kollektiviseerimine andis põllumajandusele raske hoobi. Vähenes nii teraviljasaak kui ka loomade arv, tootlikkus ei tõusnud isegi 1930. aastate lõpuks Esimese maailmasõja eelsele tasemele. Kollektiviseerimise tagajärjed olid sedavõrd rängad, et NSV Liit ei suutnud neist tegelikult kunagi toibuda (Laar M., Vahtre L. 2006, 96, 98). Siinkohal võib öelda, et Nõukogude Liidu kogu majandus toimis riigisiselt. Stalin ei pidanud vajalikuks importida teistest riikidest tooraineid jm ning sama oli ekspordiga. Tema kinnisideeks oli sotsialismi ülesehitamine Nõukogude Liidus, selle all mõtles ta, et NSV Liit ei vaja teiste abi.

1.3 Stalinlik terror

Oma võimu kindlustamiseks enne uut maailmasõda, alustas Stalin 1934. aastal vägivallakampaaniat, mis on tuntud suure terrori nime all. Seni oli terror suunatud „klassivaenlaste“, näiteks talupoegade või monarhistide vastu, nüüd asus Stalin aga oma vastastest puhastama komparteid, nõukogude võimu keskasutusi, julgeolekuorganeid ning armeed. Tihti langesid terrori ohvriks inimesed, kes olid aidanud Stalini terroriaparaadi üles ehitada ja osalenud ise innukalt repressioonides ja mõrvades (Ibid. 98).

1934. aastal sai atentaadi tulemusel surma üks populaarsemaid kompartei tegelasi Sergei Kirov (Ibid. 98). Tänapäevani pole selge, kes selle atentaadi korraldas, kas Stalin või oli tegu isikliku armuintrigiga. Aga selge oli see, et Kirovi populaarsus parteis võis Stalinile ohtlikuks muutuda ning Stalin kasutas atentaadi oskuslikult ära oma huvides.

22. mail 1937 arreteeriti kodusõja kangelane ja kaitsejõudude rahvakomissari asetäitja marssal Mihhail Tuhhatševski, teda hakati Stalini selgesõnalisel loal julmalt piinama. Tuhhatševskit süüdistati Hitleri Saksamaa huvide kaitsmises (Gellately 2009, 251). Nagu on teada, siis Tuhhatševski oli Saksamaa spioon.

Süü aeti „rahvavaenlaste“ kaela ja NSV Liidus hakati pidama näidisprotsesse, millel kompartei juhtivad tegelased ning Lenini võitluskaaslased end kõikvõimalikes süütegudes süüdi tunnistasid, mispeale nad maha lasti. End süüdi tunnistades uskusid rafineeritud piinamisega vaimselt murtud kommunistid teenivat kommunismi üritust. Erilise hoo omandas terror 1937. aastal, mil hävitati peaaegu kogu Punaarmee juhtkond, keda süüdistati vandenõus Stalini vastu. Mõrvati või vangistati kokku ligi 40 000 eri astme sõjaväejuhti. Terrori ohvriks

langesid ka NSV Liidu rahvusvähemused. Hävitati enamik nende juhtivaid kommuniste, teiste seas tähtsamad Eesti kommunistid. Puhastused toimusid ka NSV Liidu Eesti asundustes, mis kaotasid suure osa meessoost elanikest. Mitmetele rahvastele, nagu ingerlastele, anti stalinliku terrori käigus selline hoop, et nad sellest enam ei toibunudki. Loodi üle maailma sunnitöölaagrite süsteem (GULAG). Siberis ja NSV Liidu põhjapiirkondades asunud sunnitöölaagrites valitsenud ebainimlikes tingimustes surid vangid massiliselt. Stalini jaoks kujunes GULAG oluliseks vahendiks Nõukogude Liidu rasketööstuse ülesehitamisel. Stalin pidas terrorit sotsialistliku riigi loomulikuks koostisosaks, millela on võimatu ühiskonda kommunistliku partei võimu all hoida. See arusaam määras ära ka NSV Liidu välispoliitika, mis muutus 1930. aastatel selgelt agressiivseks. Stalin peitis osavalt oma kavatsusi, esinedes pigem rahutoojana ning „agressorite“ ohjeldajana (Laar M., Vahtre L. 2006, 98). Autor märgib õigesti, et Stalin oskas oma kavatsusi peita, ta sisendas inimestesse usku, et ta teeb head ning teeb kõike, et tugevdada ning kindlustada Nõukogude Liitu. Kuid selle „hea“ all peitus kohutav sisevalitsemispoliitika.

Paljude diskussioonide peamiseks küsimuseks oli, mis motiividel Stalin lähtus käivitades „suurt puhastust“? Ajaloolaste arvamus ei jagata kaheks grupiks. Vastavalt esimese grupi seisukohast, Stalin kasutas ära terrorit, et tugevdada oma diktatuuri ja juhtimissüsteemi. Toetajaskond seletas Stalini tegutsemist isiksuselt lähtuvalt: ta oli paranoiline, kättemaksuhimuline ja verejanuline sadist, mis omakorda tõukas teda tahtma saavutada võimu. Teise grupi arvamus seisnes selles, et Stalini jaoks oli terror vajalik, et kaitsta Nõukogude süsteemi sise- ja välisohtude eest. Sellises tõlgenduses peetakse Stalinit ideoloogiks ja kommunismiehitajaks, kes siiralt uskus oma klassivaenlaste kuritegelikesse kavatsustesse. Need kaks erinevat hinnangut Stalini kohta ei välista üksteist. Sellise terrori jaoks oli Stalinil vaja tugevat iseloomu, kuna ta oli tapnud tuhandeid Nõukogude Liidu elanikke. See ei tähenda, et selle kõige põhjuseks oli tema psüühika iseärasus või isiklikud ambitsioonid. Teisest küljest, Stalin oli tõeline kommunistlike ideaalide pooldaja, kuigi Nõukogude Liidu süsteemi huvid olid lahutamatult seotud oma võimu tugevdamisega, aga „suur puhastus“ oli vahend nende eesmärkide saavutamiseks (Иосиф Сталин. От Второй мировой до «холодной войны», 1939–1953).

Stalin oli terrori peamine algataja ja organiseerija, tema langetas tähtsaimad otsused ja kavandas tihti ka nende täideviimise viise. Talle meeldis kuulata üksikasju piinamistest ja viimaseid palveid süüdimõistetute suust. Ehkki teistel juhtidel, näiteks Molotovil, Vorošilovil

ja Kaganovitšil oli suures terroris mängida oma osa, näitavad hilisemad uurimused, et selle peamine algataja oli ikkagi Stalin. Repressioonid ja sadade tuhandete ilmsüütute inimeste mõrvamine paljastab diktatuuri kogu selle õuduses. Sellest hoolimata leidsid tõemeelsed kommunistid toona ja hiljemgi võimalusi seda õigustada ja avaldada sellele õilsa ürituse nimel toetust (Gellately 2009, 254). Isegi tänapäeval võib kohata inimesi, kes võivad Stalinit toetada.

Stalinlike puhastuste koletislikku ulatust pole võimalik loogiliselt põhjendada, on neid püütud mitmeti seletada. Ühe seletuse kohaselt olnud Stalin läbinisti ebanormaalne inimene. Näiteks Hruštšov märkis ära Stalini jõhkruise, kättemaksumu, patoloogilist umbusklikkust ja haiglast kahtlustamist. Robert Tucker on väitnud, et peale poliitiliste eesmärkida saavutamise oli kohtuprotsesside mõte anda Stalini paranoiale ratsionaalne põhjendus. Puhastuse teine põhjus oli, et Stalin ei leppinud võimuvõitluses kunagi poolikute saavutustega. Tema sihiks oli kõrvaldada terve see bolševike põlvkond, kes aastail 1917-1924 olid Lenini kõrval. Ainult nii võis temast saada Lenini pärandi ainus pärija ning kindlustada oma positsioonid eluks ajaks. Kolmas põhjus oli majanduslik. Forsseeritud industrialiseerimine ja kollektiivpõllumajanduse juurutamine nõudis distsiplineeritud töölisi ja kuulekat talupoegkonda. Mõlemat sai Stalini arvates tagada jõu abil (Lee 2002, 78-79).

1930. aastatel korraldatud puhastustega oli Stalin kõrvaldanud kõik oma rivaalid. Stalini sõjajärgsed eesmärgid olid iseenda, oma režiimi, oma riigi ja ideoloogia turvalisus. Ta üritas tagada, et ükski sisemine jõud ei suudaks enam kunagi tema võimu ohustada ja et ükski väline jõud ei seaks enam kunagi ohtu tema riiki. Stalin ühendas endas paranoialiku absoluutse võimu. Nõukogude Liidus kui ka rahvusvahelises kommunistlikus liikumises kardeti teda tohutult - ja sama tohutult ka imetleti (Gaddis 2007, 21, 22). Hirmu tõttu austati teda, sest ta oli nii palju inimesi hävitanud ning inimesed kartsid oma elu eest.

1.4 Stalini süsteem. Stalinlik demokraatia ja tegelikkus

Stalin kerkis esile revolutsioonilisest liikumisest, mille sihiks oli välja juurida tsaari personaalne võim ja rajada massipartei diktatuur, mis vähemalt formaalselt esindas lihtsaid inimesi. „Nõukogude võim,“ kirjutas Stalin 1924. aastal, „on kõige massilisem ja kõige demokraatlikum riiklik organisatsioon kõigist võimalikest riiklikest organisatsioonidest.“ Tegelikkuses Stalin oli veendunud, et „rahvas vajab tsaari“, millega sageli seletatakse

kaldumist kollektiivselt ainujuhtimisele (Overy 2007, 111-112). Siingi esineb tema oportunistlik käitumine. Sest oli ju tema soov saada ainuvalitsejaks Nõukogude Liidus ning kehtestada oma võimu.

Stalini režiim esitas ennast kui rahva valikut, mis esindab rahvast ja vahendab rahva tahet. Mõistuse seisukohalt oli see muidugi üle pakutud, kuid tekitas rahva seas veendumuse, et diktatuur esindab rahvast tervikuna sellisel moel, millisel moel liberaalne parlamentaarne süsteem ei ole suutnud rahvast esindada ei varem ega ka kaasajal. Rahva ja juhi side oli üsna keeruline: Stalin ei teostanud võimu puhtalt rahva mis tahes huvi nimel. „Sotsialistlik demokraatia“ pidi tähistama valitsemisvormi, mille avalik eesmärk on kaitsta terve kogukonna huve või vähemalt nende huve, kes rassilistel või klassilistel põhjustel ei ole kogukonnast välja arvatud. Kui petlik polnud ka selline pale tegelikkuses, oli diktatuur populistlikuks aluseks, selle legitimeerimise väga võimas tööriist (Ibid. 81).

Stalin hakkas Nõukogude Liidus kujundama süsteemi, mille aluseks olid: universaalne, ainuõige ja täiuslik ideoloogia; partei - suur hulk riigibürokraate; tohutu suur sõjamasin; karistusorganite poolt teostatav totaalne poliitiline jälitamine. Selles ühiskonnas leidis kõik, peale mõistete: vabadus, inimene ja isiksus. Süsteemi peamiseks eeliseks peeti majanduse ja üleüldse terve sotsialistliku elu plaanipärasust. Teise maailmasõja eel, mõned läbinägelikud kirjanikud ja teadlased hakkasid nimetama seda süsteemi totalitaarseks (Волкогонов 1994, 195-196). Hakati kujundama sotsialistlikku elu Nõukogude Liidus.

Nõukogude riigi ajaloos oli olnud juba kaks konstitutsiooni: 1918. aastast Venemaa Sotsialistliku Föderatiivse Nõukogude Vabariigi konstitutsioon ja 1924. aastast Nõukogude Sotsialistlike Vabariikidega Liidu konstitutsioon. Need pidid olema kõige demokraatlikumad konstitutsioonid, mis klassiühiskonnas iial on kehtinud, sest nendes pidi anti valimisõigus ja võim kõigile töötajatele. Konstitutsiooniga kaotasid valimisõiguse ekspluataatorlikud elemendid, vaimulikkond ja endised politsei ja sandarmeeria töötajad. Nõukogude uus konstitutsioon pidi kinnitama seadusandlikult sotsialismi võidu, sotsialistliku ühiskonna sotsiaalse ja riikliku korralduse ja Nõukogude rahvaste ühinemise aluse. Konstitutsioonis on öeldud, et sotsialistlik majandussüsteem ja tootmisvahendite sotsialistlik omandus moodustavad Nõukogude Liidu majandusliku aluse. Konstitutsioonis oli edasi arendatud sotsialistlikule demokraatiale omaseid jooni. Nõukogude ühiskonna- ja riigikorra edasine demokratiseerimine pidi laiendama ning tugevdama veelgi NSV Liidus proletariaadi

diktatuuri sotsiaalset baasi (Samsonov 1983, 211, 212, 213). Tegelikuses jäi konstitutsioon kasutuks paberiks, millega üha kasvava Stalini isikukultuse olukorras keegi ei arvestanud.

2 STALIN JA VÄLISPOLIITIKA

Stalini otsene osalemine välispoliitikas on tema võimul oleku ajal olnud erinev. Seda võib jagada neljaks perioodiks: esimene kestis 1929. kuni 1939. aastani, sel ajal oli välispoliitikas oluline sõna mitmekülgsest haritud, revolutsioonieelse staažiga bolševikul Maksim Litvinovil. Aastatel 1921- 1930 oli ta välisministri asetäitja ja aastatel 1930- 1939 välisminister. Seda perioodi iseloomustab maailma majanduskriisi vahang ja selle järelmõjud, revanšistlike meeleolude kasv ja Hitleri võimuletulek Saksamaal ja Hispaania kodusõda (1936-1939) (Внешняя и внутренняя политика СССР в годы правления Сталина). Alates Hispaania kodusõjast oli Stalini roll välispoliitikas märgatav. Reaalpoliitiku ja oportunistina toetas ta vabariiklasi ehk teisiti üteldes kapitaliste. Siis toetus ta Litvinovi kollektiivse julgeoleku idee realiseerimisele. Stalini kontrolli all olev ajakirjandus kutsus looma ühisrintet fašismi vastu.

Teine, lühike periood kestis Molotov-Ribbentropi paktist kuni Saksamaa kallaletungini juunis 1941. Sel ajal tuleb eriti esile Stalin kui reaalpoliitik ja oportunist. Fašismivastane propaganda lõpetati ja Litvinovi asemele määras ta oma truu abilise Molotovi (Ibid).

Kolmas periood hõlmab sunnitud liitlassuhteid Teise maailmasõja ajal 1941-1945, mis tõi Nõukogude Liidule võidu ja kindla mõju maailmas. Nõukogude Liit pidi kasutama ka liitlaste abi, aga Stalini-poolne usaldamatus ei olnud lõpuni kadunud (Ibid).

Neljas periood kestis 1945-1953. Seda perioodi peetakse „külma sõja“ alguseks, mil tugevnes konfrontatsioon lääneriikidega, samal ajal moodustades satelliitriike Ida-Euroopas. „Tekib küsimus, mis võib olla üllatavat, et NSVL soovib tagada endale tulevikus seda, et Ida-Euroopa riikides oleksid valitsused, mis oleksid lojaalsed Nõukogude Liidule?“ rääkis Stalin „Pravdale“ (Ibid).

Iga perioodi iseloomustab konkreetne iseärasus, mis oli seotud Nõukogude Liidu eesmärkide korrigeerimisega. Kui enne sõda oli Nõukogude Liidu ja Stalini peamiseks eesmärgiks majanduse tugevdamine ja liitlaste otsimine, siis sõja perioodi ajal oli eesmärk muutunud - selleks sai Saksamaa ja ta liitlaste sõjaline ja poliitiline hävitamine. „Külma sõja“

alguses oli soov säilitada status quo, mis oli saavutatud Teise maailmasõja lahingute tulemusena. Enne seda, on vajalik ära mainida, et NSV Liit oma välispoliitikas 1930. aastatel ei lähtunud maailmarevolutsiooni ideedest. Eesmärgiks oli tööstusriigiks saamine, mis ei olnud võimalik ilma majandussuhete arendamiseta arenenud tööstusriikidega. Nõukogude majanduse industrialiseerimisel on oluline olnud nii USA kui Saksamaa poolt antud tehnoloogia (Внешняя и внутренняя политика СССР в годы правления Сталина).

1931. aastal Stalin tunnistas, et Nõukogude Liit on maha jäänud eesrindlikest riikidest 50-100 aastat ja selline mahajäämine tagas endale negatiivseid tagajärgi. Stalin mõistis seda ja kuulutas majanduse ja poliitilise printsiibi koostööd lääneriikidega omavahelise kasu tingimustel: „Kes tahab rahu ja saavutada meiega ärisuhteid, seda me ka toetame.“ Tahaks rõhutada, et Stalin pööras tähelepanu suurriikide majanduse sõltuvuse vastastikule iseloomule (Как Сталин формировал свою внешнюю политику).

Sõja ajal USA ja Inglismaa toetasid Nõukogude Liitu. Kuid kaua aega oli raske seda toetust ellu viia. Kõik juhtivate riikide pingutused vahetult enne 1944 olid suunatud läbirääkimiste realiseerimisele, mis oli suunatud fašismi vastu Euroopas, lootes avada teist fronti. Kui see lõpuks juhtus, Nõukogude Liit suutis endale saavutada moraalse ja reaalse õiguse olla üks kõige aktiivsemaid osalejaid sõjajärgse maailmakorralduse ümbertöötlemises (Ibid).

2.1 Nõukogude välispoliitika Stalini ajal

Stalin ei olnud lihtsalt teise revolutsiooni esitaja, nagu võis arvata, aga ka selle arhitekt. Ta soovis muuta majanduslikku Nõukogude Liitu sotsialistlikuks. Selle all mõeldi riikliku võimu laiendamist mitte ainult Venemaal, aga ka teistes riikides (Takep 1991, 44).

Stalin oli jõudnud 1920. aastate alguseks veendumusele, et kapitalistidest imperialistid nii läänes kui ka idas tähendavad automaatselt „paratamatuid relvakokkupõrkeid“, mis varem või hiljem peavad kulmineeruma Esimese maailmasõja mõõtu relvakonfliktiga. Stalini pragmaatiline lähenemisnurk asjale oli teha kõik, mis võimalik, et õhutada imperialistlikud riigid omavahel sõdima ja hoolitseda, et nad ei moodustaks nõukogudevastast alliansi. Tema strateegia rajanes iidsele „jaga ja valitse“ põhimõttel. USA suursaadikud George F. Kennani sõnul tähendas niisugune lähenemine „vaistlike püüdlusi oma vastaseid killustada - nii nagu ta tihti talitas ka isiklikul tasandil, provotseerida neid vaenutegevusele üksteise vastu, sundides

neid nii raiskama oma jõudu, samal ajal kui tema võis oma jõudu säästa“(Gellately 2009, 314).

Stalinile oli kommunismi levitamine otsustava tähtsusega osa leninlikust ülesandest „päästa“ proletariaat, aga samas nägi ta selles kaitseabinõu vaenuliku maailma vastu. Tema seisukoht oli, et pärast järgmist sõda võivad nõukogulased viia kommunismi juba Euroopasse ja võib-olla kaugemalegi (Ibid. 314). Ta ei teadnud, et ees on ootamas sõda. Stalin lootis sõjast kõrvale jääda.

Stalini välispoliitika oli nii mitmemõtteline, ja selle üle käib tõsine diskussioon. Esialgu läks Nõukogude valitsusel korda oma mainet tõsta. 1924. aastal saavutati diplomaatiline tunnustus Inglismaalt, Prantsusmaalt, Itaalialt ja Jaapanilt. 1926. aastal sõlmisid Venemaa ja Saksamaa teise omavahelise lepingu. Tegelikult oli Berliini leping neutraliteedipakt, millega ühtlasi uuendati mitmeid Rapallo leppeid. Samas Nõukogude Liidu suhetes Läänega oli ka komplikatsioon. Näiteks katkestas Suurbritannia valitsus 1927. aastal diplomaatilised suhted, olles eelnevalt teinud Nõukogude esinduses läbiotsimisi. Põhjuseks oli nõukogude mitteametlik abi briti streikijatele (Lee 2002, 106).

1920. aastate lõpus omistas Stalin suhetele Läänega järjest vähem tähtsust. Ta väitis, et Nõukogude Liit saab hakkama ilma lääneriikide abita, kapitalistlikud riigid aga hukkuvad igal juhul majanduskriisis. Saksamaaga otsustas ta sidemeid säilitada, uuendada 1931. aastal Berliini lepingut. Aga ta ei teinud katsetki aidata Weimari vabariigil 1931-1933 natside võimuletulekut ära hoida ja koguni takistas Thälmanni juhitalval Saksamaa Kommunistlikul Parteil (KPD) Saksamaa Sotsiaaldemokraatliku Parteiga (SPD) koostööd teha. Stalinil oli kindel veendumus, et sotsiaaldemokraadid ei väeri võimu, sest nad on sotsiaalfäšistid. Selline oli bolševike arusaamine juba Lenini ajast. Aastatel 1933-1934 üritas Stalin Venemaa ja Saksamaa vahelisi tihedaid suhteid säilitada (Ibid. 106-107).

1935. aastal muutis ta aga järsult kurssi ja osales lepingutes Natsi-Saksamaa ohjeldamiseks. Samal ajal saavutas Stalin Prantsusmaa toetusel Nõukogude Liidu vastuvõtmise Rahvasteliitu, 1935. aastast alates aga toetas ta rahaliselt Euroopa maade rahvarinnete kasvu, mille kaudu kommunistid, sotsialistid ja liberaalid fašismi vastu võitlesid. 1939. aasta augustis otsustas Stalin Saksamaa kasuks ning kahe riigi välisministrid, Molotov ja Ribbentrop, kirjutasid alla Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelisel mittekallaletungilepingule (Ibid. 106-107).

Kogu selle välispoliitikaga oli Stalini eesmärgiks kindlustada julgeolek välismaa vastu, et kodus kommunistlik ühiskond ehitada. See pidi lõpptulemusena looma Nõukogude Liidule võimaluse suunata jõud väljapoole. Nagu ütles Stalin: „Nõukogulaste loosungiks oli ja on rahu. Kui aga peaks puhkema sõda, ei saa me istuda käed rüpes. Me oleme sunnitud andma vastulöögi ja vastulööki tuleb.“ Stalini arvates olid „kõik imperialistlikud riigid vaenulikud, ja seetõttu tuleb nad üksteisest lahutada.“ Sellest tulenes kolm ülesannet (Lee 2002, 107-108). Siinkohal Stalin käitus suurriiklikust võimuvõitlusest lähtuvalt.

Esimene oli muuta Venemaa tööstuslikuks suurriigiks: see võimaldas luua ellujäämiseks vajaliku sõjalise võimsuse. Teine ülesanne oli tagada sotsialismi ülesehitamise ajal Nõukogude Liidu julgeolek ja mitte provotseerida lääneriike. Kolmas, sootuks kaugem ülesanne oli lõpuks asuda sõjakäigule, et kapitalistlikud lääneriigid purustada: see kindlustaks Nõukogude Liidu julgeolekut ja annaks võimaluse korvata Bresti (1918) ja Riia (1921) lepingute territoriaalsed kaotused (Ibid. 108). Stalin oli niivõrd kindel oma otsustes ning lootis kergemalt läbi saada.

2.2 Teise maailmasõja eel

24. augustil 1939 teatasid Saksa ja Nõukogude valitsus, et olid eelmisel ööl sõlminud mittekallaletungipakti. On arvamusi, et pakt sõlmiti Saksamaa algatusel (Musial 2009, 263).

1939. aasta mai algul valmis Saksa välisministeeriumis dokument, kus analüüsiti Nõukogude Liidu välispoliitikat aasta esimestel kuudel. Selle autorite lõppjärelendus oli: „Moskvas leitakse, et kui minna sõtta välispoliitiliste huvide, mitte ideoloogiliste tõekspidamiste nimel, siis pole mõtet sõdida koos Poolaga Saksamaa vastu. See nõuaks tohutuid kaotusi. Vastupidine variant – Saksamaa sõda Poolaga – oleks märksa riskivabam ning Nõukogude Liit saaks tagasi Poolale loovutatud endised Valgevene ja Ukraina alad.“ Saksa diplomaatidel kästi hakata ette valmistama Saksa-Nõukogude läbirääkimisi. Ülesanne oli väga delikaatne ja keeruline, sest kumbki pool umbusaldas teist sügavalt (Ibid. 264).

Stalin kõhkles veel, Saksa poolt aga kannustas aeg, sest juba 25. augustil kavatseti Poolale kallale tungida. 15. augustil järgnes Berliini ettepanek sõlmida mittekallaletungipakt ning kinnitada huvisfääride jaotus. Nüüd võttis Stalin asja käsile. Järgmistel päevadel peeti Kremli pingeliselt aru pakti sisu üle ja koostati selle esialgne variant (Ibid. 265).

Stalini positiivne vastus Hitleri telegrammile oli sinna jõudnud 21. augusti õhtul. 23. augustil lendas Ribbentrop Moskvasse ja maandus seal kell 13 kohaliku aja järgi. Eelläbirääkimised, mida Nõukogude Liidu poolt pidasid Stalin ja Molotov, algasid vahetult pärast seda. Ööl vastu 24. augustit, veidi enne kella kahte Moskva aja järgi kirjutasid Ribbentrop ja Molotov eelmise kuupäevaga dateeritud paktile alla. Hitleri - Stalini pakt tähendas Poola neljandat jagamist ja ülejäänud Euroopa jagamist huvisfäärideks. Teade selle sõlmimisest vapustas maailma ning põrmustas hoobilt Suurbritannia ja Prantsusmaa lootuse sõlmida Nõukogude Liiduga julgeolekulepe. Kõigile sai selgeks, et sõda on ukse ees, ehkki Poola järgmist ja Ida-Euroopa saatust käsitleva salajase lisaprotokolliga olemasolu veel ei teatud (Musial 2009, 265-266).

Põhjusi, mis ärgitasid Stalinit sõlmima Hitleriga esmapilgul poliitiliselt väga ebausutavat liitu, saab välja lugeda tema avaldustest oma lähimate usaldusaluste ringis. Saksamaaga 1939. aasta suvel peetud läbirääkimiste ajal kirjutas Andrei Ždanov oma märkmikku mõned ilmselt Stalini sõnastatud mõtted. Näiteks: „Vaenlane tuleb hävitada tema enda kätega, ja sõja lõpul peame olema tugevad.“ Stalinit huvitas „imperialistlik“ sõda, millest Nõukogude Liit kavatses võimalust mööda kõrvale jääda, kuni selle osalised on end välja kurnanud, ja neile siis kallale tungida. Hitler omakorda tahtis Poolat idas isoleerida, et temast enne jagu saada, kui lääneriikide sõjaline abi kohale jõuab. Nõukogude Liiduga sõlmitud pakt pakkus talle säärase võimaluse (Ibid. 266-267).

1. septembril 1939 tungis Saksamaa Poolale kallale. Esimest korda välksõjastrateegiat kasutanud Saksa väed olid sõjaliselt väga edukad, poliitiline edu aga jäi tulemata. 3. septembril 1939 kuulutasid Prantsusmaa ja Suurbritannia Saksamaale sõja. Luhtus Hitleri lootus piirduda sõjategevusega Poolas. Seevastu läks täide Stalini lootus: ammuigatsetud „imperialistlik sõda“ oli puhkenud, maailmasõda kohe tulemas (Ibid. 267, 268).

Pärast Saksamaa kallaletungi Poolale ootas Stalin veel kuusteist päeva, enne kui ta 17. septembril 1939 andis Punaarmeele käsu Ida-Poolasse sisse marssida. Selleks ajaks oli Poola sõjavägi juba purustatud, nii et arvestada tuli ainult vähese vastupanuga. Sõjasaak jagati lõplikult 28. septembril 1939. Sel päeval kirjutasid Ribbentrop ja Molotov alla Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahelisele sõprus - ja piirilepingule, mis Poola jagamise lõplikult fikseeris (Ibid. 268,269).

Kõige tähtsam oli, et tänu Saksamaaga sõlmitud sobingule õnnestus Nõukogude Liidule tagastada Ida-Poola alad, ning järgmised vallutused (Balti riigid, Bessaraabia ja

Soome) olid sama hästi kui kindlad. Lisaks peeti Lääne-Euroopas imperialistlikku sõda, milles Nõukogude relvajõud ei osalenud (Musial 2009, 269).

Seoses sellega, et osa Poolast oli vastavalt paktile Nõukogude Liidu võimu all, Stalin viis Punaarmee Poola territooriumile. Järgmiseks tema sihiks olid Baltimaad: Eesti, Läti, Leedu, samuti ka Soome. Punaarmee tungis Soome. Stalin lootis kergele ja kiirele võidule, aga sõda Soomega venis pikaks ja osutus väga ebasoodsaks - nii diplomaatilises kui ka sõjalises mõttes. Kõige suuremaks ohuks osutus Stalini jaoks asjaolu, et Suurbritannia ja Prantsusmaa hakkasid kokku koguma ekspeditsioonivägesid Soome saatmiseks: nad tahtsid kasutada ära „talvesõda“ ettekäändena, et hõivata rikkad rauamaagi väljad Põhja-Rootsis. Sellistes tingimustes Saksamaa oleks vahele seganud, et vastased ei saaks hõivata sõjamajanduse jaoks vajalikku toorainet, aga Nõukogude Liit omakorda oleks segatud sisse suurde sõjalisse konflikti. Soomlased kaotasid lootuse välisabile ja nõustusid vaherahuga. Rahulepingule alla kirjutades 1940. aastal märtsis, Soome tunnistas Nõukogude Liidu territoriaalseid pretensioone, aga siiski säilitas oma iseseisvuse (Иосиф Сталин. От Второй мировой до «холодной войны», 1939–1953).

2.3 Mittekallaletungipakti salaprotokoll

1940. aasta sündmused tekitavad hämmeldust ja äratavad avalikkuse huvi kohe, kui läheneb mingi järjekordne ajalooline tähtpäev ja puhkeb järjekordne konflikt Venemaa ja mõne Balti riigi vahel. Kõige rikkalikum oli selles mõttes ajavahemik 1989-1991 - siis olid 1939. ja 1940. aastad, mil määrati kindlaks mõjusfäärid Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel, mis määras ära ka Balti riikide saatuse - muutnud tänapäevase poliitika probleemiks, mida ei arutanud mitte ainult ajakirjanduses, vaid ka NSV Liidu rahvasaadikute kongressil (Zubkova 2009, 37).

Balti riikide lülitamine NSV Liidu huvisfääri ja nende riikide edasine inkorporeerimine arenes pideva protsessina, mille käigus Stalin proovis eesmärgi poole liikumisel erinevaid vorme ja meetodeid. Selle kombinatsiooni esimene visand pandi kirja 1939. aasta kevadel: esmalt NSV Liidu nootides, mis avaldati 28. märtsil ja hiljem juba Nõukogude välisasjade rahvakomissari Vjatšeslav Molotovi läbirääkimiste ajal Briti ja Prantsuse kolleegidega. Jutt käis ühisest tegutsemisest vastuseks Saksamaa agressiivsetele plaanidele Euroopas. Neil läbirääkimistel ütles Molotov esmakordselt oma Lääne partneritele,

et Nõukogude Liidul on Balti riikide suhtes erihuvid. Tookord formuleeriti seda huvi kui julgeolekugarantiid, mida NSV Liit on valmis andma Balti riikidele Saksamaa agressiooni vastu. Balti riigid olid valmis võtma vastu julgeolekugarantiisid, kuid seda vaid Prantsusmaalt ja Suurbritannialt. Arutati ka vastavat kokkulepet Saksamaaga, näiteks mittekallaletungi lepingu vormis (Zubkova 2009, 38,39).

Olukord muutus 1939. aasta 23. augustil, kui sai teatavaks, et Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel on sõlmitud mittekallaletungipakt, selle peamine mõte oli peidus salaprotokollides, kus spetsiaalselt määrati ära mõlema poole huvifäärid Ida-Euroopas. Nõukogude - Saksa kokkulepe muutus otsekohe avalikuks saladuseks: lisaprotokolle küll arusaadavatel põhjustel ei avaldatud, kuid analüütikud ja ka lihtsalt ajakirjanikud „arvutasid välja“ kokkulepe võimalikud variandid (Ibid. 39).

Nõukogude diplomaatilise missiooni juht Eestis Nikitin teatas: „Eestlased levitavad kuuldust, et NSV Liidul ja Saksamaal on peale allkirjastatud kokkuleppes veel ka salapunktid, mille alusel nad kavatsevad omavahel ära jagada Poola ja Baltimaad.“ Nagu on näidanud vene ajaloolaste uurimused, polnud sõjalise jõu demonstreerimine läbirääkimiste ajal sugugi pelgalt Nõukogude juhtkonna diplomaatiline võte. Sõja vallapäästmise oht ja sellele järgnev kergesti prognoositav lüüasaamine oli kõige kaalukam argument, mis sundis Balti riikide valitsusi lõpuks Nõukogude poole tingimusi vastu võtma (Ibid. 40, 42). Balti riikidel ei jäänud muud üle, kuna kui eestlased oleksid keeldunud, oleks Nõukogude Liit rünnanud.

Vastastikuse abistamise lepingule NSV Liidu ja Eesti Vabariigi vahel kirjutati alla 28. septembril 1939, järgmisel päeval ilmus selle ametlik osa Nõukogude ajalehtedes. Selle lepingu 3. punkti kohaselt „Eesti Vabariik andis Nõukogude Liidule õiguse omada Eesti saartel Saaremaal ja Hiiumaal ning Paldiskis mereväebaase ja mõned lennuvälja mõistliku hinnaga sõlmitava rendilepingu alusel“. Spetsiaalses „salaprotokollis“ lepiti kokku, et püüdes vältida katseid tõmmata lepinguosalisi riike Euroopas toimuvasse sõtta, on Nõukogude Liidul õigus hoida selle sõja ajal nimetatud baaside territooriumil oma garnisone. Leping sõlmiti kümneks aastaks võimalusega seda veel viieks aastaks pikendada (Ibid. 43).

Lepingute sõlmimine Balti riikidega tugevdas märgatavalt Nõukogude Liidu positsiooni Ida-Euroopas. See põhjustas terve rea erinevaid prognoose ja kommentaare. Kõige süngemad tulid Balti riikide ajakirjandusest, kui lepinguid vaadeldi Nõukogude Liidu katsena Baltimaid „alla neelata“. Vastupidiseid arvamusi avaldasid sealsed vähesed vasakpoolsete

jõudude esindajad, kes olid hakanud pärast lepingute sõlmimist aktiveeruma. Nemed olid Nõukogude Liiduga tihedamalt liitumise poolt (Zubkova 2009, 48).

3 RÜNNAK SAKSLASTE POOLT

Hitler ei kavatsenud pikka sõda pidada - ta tahtis anda väkkiire löögi, purustada Nõukogude Liidu paari kuuga. Stalin arvas, et Hitler on sama kaalutlev ja külma mõistusega kui tema ise ega hakka riskeerima, pannes Venemaa allutamise nimel kaalukaasile kõik seni saavutatu. Hitler lähtus sellest, et Stalin kardab sõda, kuna oli hävitanud kogu oma sõjaväe juhtivkoosseisu (Mletšin 2004, 187). Hitleril oli hea võimalus rünnata, kuna Nõukogude Liidul puudus tugev kaitseliin.

Stalini režiim, mis algas 30. aastatel, pidas sõda kujutletavate vaenlastega, kelleks oli tema enda rahvuskaaslased, sattus 22. juunil 1941 kokku aga reaalse vaenlasega. Paljud asjad viitasid sellele, et ta ei pea vastu sellisele raskele katsumusele. Punaarmee läbikukkumine esimestel kuudel oli üheks suureks katastroofiks maailma sõjaajaloos (Жюкк 2009, 310).

Nõukogude Liidu ja Saksamaa sõda koosnes kahest sõjast, mis erinesid teineteisest totaalselt. „Esimese sõja“ ajal, mis toimus suvel ja sügisel 1941. aastal, Punaarmee sai purustava lüüsaamise. Selle perioodi jooksul, mil Punaarmee sai kannatada ja tal läks aega, et end kokku võtta, õnnestus Hitleri Saksamaal hävitada paljud nõukogude väekoondised. Kas võib seletada Punaarmee esialgset hävingut sellega, et Stalin ootas viimase hetkeni ning seetõttu ei lubanud oma väejuhtidel vastulööki alustada? Žukov oli öelnud, et kui ta sai teada, et Saksamaa oli alustanud sõda, siis Stalin arvas, et see on Hitleri sõjaväelaste provokatsioon. Selleks et vältida eskalatsiooni, ta nõudis, et Punaarmee ei vastaks Saksamaale samaga, vaid ootaks. Alles pärast 3 tundi andis Stalin nõusoleku, et Punaarmee alustaks sõda. Paljusid huvitas, et miks ootas Stalin vastulöögiga, miks ta ei alustanud sõda Saksamaa vastu? Väidetakse, et Stalinil tekkis paanika ja hirm. Kuigi Molotov väitis vastupidist, Stalin tahtis oodata enne seda kui ta teeb lõpliku otsuse. Ta siiski lootis, et Hitler peab oma sõna (Ibid. 311-312).

Punaarmee katastroofilised kaotused suvel ja sügisel 1941. aastal ei olnud ainult Stalini keeldumise tõttu, vaid siis sai tunda, et on puudu vajalikud sõjaväejuhid, keda hävitati Stalini käsu alusel 1937-1938. aastatel. Samuti võib pidada lüüsaamise põhjuseks seda, et sõjaväelased polnud hästi väljaõpetatud (Ibid. 312). Fašistlikku Saksamaad peetakse

agressoriks, kuna oli alustanud sõda Nõukogude Liidu vastu. See sundis Suurbritanniat ja USA-d ümber hindama oma senist välispoliitikat.

3.1 Koalitsiooni loomine

Stalin näitas Hitleri vastase koalitsiooni loomisel üles järjekindlust ja Nõukogude Liidu huvide kaitsmisel. Kogu välispoliitika ja diplomaatia oli suunatud selle eesmärgi elluviimisele. Sellel ajal toetas Stalinit Nõukogude Liidu rahvaid, kelle eesmärgiks oli agressorite purustamine ja rahva vabastamine fašismist. Israeljani (Nõukogude Liidu diplomaat) arvates maailmasõja ajal olid mõned selgelt eristatav Nõukogude Liidu diplomaatia iseloomulikud jooned: põhimõtted ja kindlameelsus Nõukogude Liidu rahva huvide kaitsmises ja koos sellega paindlikkus ja valmisolek võtta vastu otsuseid, mis rahuldaksid mõlemaid pooli. Nõukogude Liit pooldas fašismivastaste liitlastega koostööd. (Израэлян 1985, 4, 5). Peale seda, kui Saksamaa oli teinud esimese rünnaku Nõukogude Liidule, sai Stalin aru, et on vaja hakata looma koalitsiooni teiste riikidega.

Teine maailmasõda osutus tugevaks stiimuliks, mis andis tõuke loomaks fašismivastase ja rahvavabastuslikku rahvaste liikumist. Sõja algusega kerkisid Stalini ja Nõukogude Liidu välispoliitika ette uued ülesanded, tähtsaimaks nendest oli soodsate rahvusvaheliste tingimuste loomine, et anda tagasilöök vastasele ning tulevikus vabastada okupeeritud territooriumeid ja purustada lõplikult okupandid. Nõukogude Liidu diplomaatia pidi eelkõige muretsema selle eest, et kodanlikud riigid, kes on võidelnud fašistliku Saksamaa ja Itaaliaga, oleksid neile veel tugevamad liitlased. Selleks tuli luua ja tugevdada riikide koalitsioone, kes on juba võidelnud Saksamaa vastu ning avada teise lahingu front Euroopas (Ibid. 8,9). Selle ülesandega sai Stalin hakkama. Koalitsioone luues Nõukogude Liidu positsioonid tugevnesid.

Hädas olles 1941. aasta alguses, NSV Liit teatas oma valmidusest normaliseerida suhteid Poolaga, Tšehhoslovakkia, Jugoslaaviaga ja pakkuda nendele riikidele kõikvõimaliku abi võitluses fašismiga. Stalini valitsuse poliitika nende riikide suhtes oli konkreetselt formuleeritud telegrammis suursaadikule Maiskile, kes asus Londonis, 3. juunil 1941: „Meie oleme sõltumatu Poola riigi loomise poolt tema etnilistes piirides, kaasa arvatud mõned linnad ja oblastid, mis hiljuti läksid NSV Liidu kätte, kusjuures Nõukogude Valitsus

kinnitab, et riigi poliitiline režiim jääb Poola siseasjaks (Израэлян 1985, 14-15). Sellise küünilise avalduse tegi Stalin peale hiljutist Poola riigi neljandat jagamist.

30. juunil 1941. aastal Londonis kirjutati alla Nõukogude Liidu ja Poola kokkuleppele. Kokkulepe põhimõtte seisnes vastastikus abistamises ning Nõukogude Liit lubas oma territooriumil moodustada Poola armeeüksused, mis alluksid poliitiliselt Londoni emigrantlikule valitsusele. Samuti 18. juulil 1941. aastal NSV Liidu initsiatiivil kirjutati alla kokkuleppele Tšehhoslovakkia ja Jugoslaaviaga. Kokkulepe põhimõtte seisnes diplomaatiliste suhete taastamises ning üksteise abistamises ühise vaenlase vastu (Ibid. 15-16).

Soomega olid lood teised. Kuna Nõukogude Liidul Soomega diplomaatilisi suhteid ei olnud, tegi Stalin 4. augustil 1941. aastal Rooseveltile ettepaneku, et ta on nõus sõlmima Soomega uue rahulepingu ja on nõus tegema territoriaalseid järeleandmisi (Ibid. 56). Seega tunnistas ta Talvesõja saavutuste äraandmist. Hiljem, võiduseisus ei täitnud ta lubadusi ei Poola ega Soome suhtes.

3.2 Moskva konverents 1941. aastal

Moskva konverents toimus 29. septembril kuni 1. oktoobrini. Delegatsiooni kuulusid esindajad Ameerikast, Suurbritanniast ja Nõukogude Liidust. Averell Harriman, USA esindaja, tõi endaga kaasa presidendi soovituskirja Nõukogude Liidu juhile. Selles kirjas Roosevelt kirjutab: „Harrimanile on väga hästi teada strateegiline tähendus Teie fronti kohta, ja ta teeb kõik võimaliku, et läbirääkimised kulgeksid edukalt. Ma olen kindel, et leitakse erinevaid viise, kuidas eraldada välja materjalid ja varustused, mis on vajalikud võitluseks Hitleriga kõikides frontides. Tahan, et te oleksite kindel meie abis ja et te suudaksite võita Hitlerit (Ibid. 38-39).“

Stalin tegi USA ja Suurbritannia esindajatele väikese ülevaate sõjavarustustest ning andis teada, et nende olukord on kriitiline. Ta märkis ära, et Moskvale on väga tähtis kaitseliin. Stalin informeeris enda vestluskaaslaseid Nõukogude ja Saksamaa relvajõudude ja sõjavarustuse suhtest ning peatus Nõukogude Liidu vajalikel tarnetel, teatades, et on suur vajadus tankide, tankitõrjerelvade, pommitajate, õhutõrjesuurtükkide, hävitajate, luurelennukite ja okastraatide järele (Ibid. 39). Stalin ei olnud sõjaks valmis ning samuti polnud vajalikku sõjavarustust ning selle tõttu tuli otsida abi Ameerikast ja Suurbritanniast.

USA ja Suurbritannia esindajad alguses ei tahtnud nõustuda Nõukogude Liidu nõudmistega, igatepidi püüdsid vähendada Nõukogude Liidu vajadusi, öeldes, et neil endal on suured raskused. Ameeriklaste ja inglaste positsioonid olid Nõukogude Liidule arusaamatud. Teise konverentsi istungil Kremliis Stalin ütles otse: „Teie soovite, et Nõukogude Liit saaks hävitava kaotuse“. Kui Harriman püüdis seletada, et Ameerika pole võimeline toetama Nõukogude Liitu vajalikke vahenditega, kuna Ameerika tööstus on piiratud, Stalin segas kohe vahele, märkides: „Miks Ameerika saab anda mulle ainult tuhat tonni terassoomust tankide jaoks, kui riik ise toodab üle 50 miljoni tonni (Израэлян 1985, 40)?“

Moskva läbirääkimiste käigus tekkis Nõukogude Liidul mitu erinevat küsimust: oli soov inglaste ja ameeriklastega kokkulepe laiendamine mitte ainult sõja ajaks, vaid ka pärast sõda; saada mõned Inglismaa sõjaväelasi Nõukogude-Saksamaa fronti. Samuti Harriman puudutas küsimust, mis oli seotud usuvabadusega Nõukogude Liidus. See küsimus tulenes USA sisepoliitilisest olukorrast. Ameerikas oli usuvabadusel väga oluline koht poliitikas ning selle tõttu Roosevelt palus Harrimanil saada Nõukogude Liidu valitsuselt avalduse, mis tõestaks usuvabadust riigis. Roosevelt arvas, et Nõukogude Liidu avaldus aitab Ameerika presidendil ületada katoliku kiriku vastupanu, et ta saaks viia täide oma poliitikat Nõukogude Liidus ning Ameerika saaks pakkuda sõjalist abi (Ibid. 40). Siin käitus Stalin jälle oportunistina. Oli nõus usuvabadusega, aga siiski rohkem ei lubanud kui õigeusu kiriku rituaalse staatuse taastamisega.

Vaatamata erimeelsustele, läbirääkimistel suudeti leppida kokku konverentsi küsimustes, mis oli seotud tarnetega. 1. oktoobril oli allakirjutatud esimesele kolmepoolsele kokkuleppele - tarnete kokkuleppele. Protokoll sisaldas endas Ameerika ja Suurbritannia poolt pakutava sõjalist abi Nõukogude Liidule ning samuti abi ka rahaliselt. Samuti sai lahenduse usuvabaduse küsimus. Stalin sai Roosevelti ettepaneku mõttest kohe aru. Tema heakskiidul avaldati 4. oktoobril valitsuse avaldus usuvabaduse kohta ja kirikuvõime enam nii ei represseritud nagu enne. Vastupidi, õigeuskirik tõsteti aujärjele (Ibid. 40,41,44). See oli jälle oportunistlik tagasikäik ja eemaldumine ateistlikest põhimõtetest, mida Lenin ja Stalin enne propageerisid.

Stalinit huvitas vaid Hitleri Saksamaa purustamine. Peale selle nõudis ta, et maailm tunnistaks NSV Liidu uusi piire, mis olid saadud Molotov-Ribbentropi pakti tulemusel. Stalin tahtis muuta Ida-Euroopa kindlaks puhvriks, et kaitsta Venemaad rünnaku eest. Kõik territooriumid, kuhu Punaarmee oli jõudnud, pidid jääma Nõukogude mõjupiirkonda (Mletšin

2004, 214,206). Stalin mõtles tsaariimpeeriumi piiride taastamisest. Ta vajab rohkem riike, et hävitada Hitleri Saksamaa.

3.3 Kominterni laialisaatmine

Peamine organisatsioon, mis pidi olema maailmarevolutsiooni eestvedajaks, oli Komintern (Kommunistlik internatsionaal). Stalini ajal eemaldati juhtivatelt kohtadelt Kominterni kuuluvaid tegelasi, kes pooldasid permanentset maailmarevolutsiooni. Pärast Lenini surma, Kominterni V Kongressil võeti kurs kommunistliku partei bolševiseerimisele. Kremli eesmärgiks oli soov allutada bolševistlikule parteile kogu kommunistlik rahvusvaheline liikumine, kus ei oleks iseseisvaid komparteid. See tähendas tsentralismi, distsiplineerituse ja Kominterni rolli suurendamist (Экономика СССР при Сталине. Коммунизм или прагматизм?).

Kominterni poliitika ja praktiline tegevus mõjutas mitmeti Nõukogude Liidu kuvandit rahvusvahelisel areenil. Ühest küljest on vaja saavutada tunnustust, luua diplomaatilised ja kaubanduslikud suhted teiste riikidega, teisest küljest - valmistuda maailmarevolutsiooniks. Ilma ärisuheteta pole võimalik riiki jalule tõsta, aga kui Läänega kaubelda, on raske saavutada maailmarevolutsiooni. Aga Stalini jaoks oli tähtsam ehitada üles tugev riik, mitte selle abstraktne idee. Selle tõttu Komintern allus Nõukogude Liidu huvidele, mitte aga maailmarevolutsiooni elluviimise huvidele (Ibid). Siit järeldubki, et Stalin ei võtnud kurssi maailmarevolutsioonile.

1920. aastate lõpuks loobus bolševike partei maailmarevolutsiooni ideest. Välispoliitilised huvid sundisid Nõukogude Liitu looma suhteid kapitalistlike riikidega, keeldudes agressioonist nende vastu. Stalin keeldus Euroopa kommunistlike parteide toetamist sõjaliselt ning 1925. aastal pakkus välja sotsialismi ülesehitamise idee Nõukogude Liidus (Ibid). Stalin oli muutnud poliitikat ja Lenini ideed. Teda huvitas vaid oma võimu tugevdamine ning siit väljendus tema oportunistlik käitumine.

Kominterni laialisaatmise otsus oli võetud vastu Stalini poolt ootamatult. 1941. aastal aprillis Stalin oli öelnud Kominterni peasekretärile Dimitrovile, et tema meelest erinevad kommunistlikult parteid peavad olema iseseisvad Kominternist ja keskenduma siseriiklike eesmärkide lahendamisele, aga mitte rahvusvahelisele revolutsioonile (Иосиф Сталин. От Второй мировой до «холодной войны», 1939–1953).

Stalin ütles, et Komintern oli loodud maailmarevolutsiooni ootuses, aga tänapäeva tingimustes muutus see takistuseks rahvusvahelise kommunistliku liikumise arenemisel. Stalini ütluste ajal, isegi kui need olid mitteametlikud, hakati tegutsema, sellepärast Dimitrov ja tema Kominterni töökaaslased arutasid, kuidas reformida organisatsiooni nii, et see saaks efektiivsemalt toetada sellesse kuuluvaid parteisid. Stalin ei tuletanud seda meelde ja kui tal isegi olid mingid konkreetsed plaanid, siis nende elluviimist segas juunis 1941. aastal algav sõda (Иосиф Сталин. От Второй мировой до «холодной войны», 1939–1953).

Selle idee juurde tuli Stalin tagasi kahe aasta pärast ja teatas Molotovi kaudu Dimitrovile, et Komintern on vaja laiali saata. Organisatsiooni laialisaatmisele reageerisid mõned kahjutundega, aga kindlat lahkavust ei olnud; vastupidi, arutlemise käigus jõuti ühise ideeni, et Kominterni laialisaatmine oleks samm edasi kommunistliku liikumiseni. 22. mail 1943 Kominterni laialisaatmise resolutsioon oli avaldatud ajalehes „Pravda“. Resolutsioonis oli märgitud erinevate riikide ajalooline arenemine, mille tõttu oli vaja rahvusvaheliste kommunistlike parteide erinev strateegia ja taktika. Sõda paljastas neid erinevusi; pealegi viimasel ajal Komintern andis rahvusvaheliste parteidele õiguse iseseisvalt määrata oma poliitikat. 8. juuni resolutsioon oli heaks kiidetud 31 rahvusvahelise sektsiooni poolt ja kahe päeva pärast organisatsioon lakkas olemast (Ibid).

Kominterni peamiseks laialisaatmise põhjuseks oli võimatu juhtida kõiki kommuniste ühest rahvusvahelisest keskusest sõja ajal: mõnedes riikides nad püüdsid teostada valitsuse kukutamist, teistes riikides aga tehti kõik, et saavutada võitu (Ibid). Kominterni laialisaatmises käitus Stalin pragmaatilise olupoliitikuna. Teda ei huvitanud ideoloogilised ja moraalsed põhimõtted.

3.4 Teise rinde avamine II maailmasõja ajal

NSV Liit vajab oma liitlastelt rahu, majandusabi ja diplomaatilist tunnustust. Stalini illusioonid oli mõjutatud marksistlikust - leninistlikust ideoloogiast. Nende seas oli kõige tähtsam Leninilt saadud veendumus, et kapitalistid ei suuda üksteisega kuigi kaua koostööd teha. Kaasasündinud ahnus, vastupandamatu soov seada kasum poliitikast kõrgemale pidi varem või hiljem maksvusele pääsema. Kommunistid võisid lihtsalt kannatlikult oodata, kuni nende vastased ennast ise hävitavad. „Meie ja kapitalistide demokraatliku leeri liitu saadab

edu, sest nad on huvitatud Hitleri võidu vältimisest“, märkis Stalin sõja lõpuaegadel. „Tulevikus seisame me ka selle kapitalistide leeri vastu (Gaddis 2007, 22, 23).“

Roosevelt, Churchill ja Stalin kahtlemata lootsid suure alliansi säilitamist: keegi ei soovinud endale uusi vaenlasi, enne kui vanadest pole jagu saadud. Kuid nende koalitsioon oli algusest peale olnud nii koostöövahend teljeriikide võitmiseks kui ka tööriist, mida kasutades iga võitja lootis saavutada maksimaalset mõju sõjajärgses maailmas. Enda kaotuse kõrval oli Inglise - Ameerika suurim hirm see, et Nõukogude Liit võib taas sõlmida natsliku Saksamaaga kokkuleppe nagu 1939. aastal. See jätnuks uue osa Euroopast autoritaarse võimu alla, mistõttu Roosevelt ja Churchill üritasid kõigi vahenditega Nõukogude Liitu sõjas hoida (Ibid. 29).

Seepärast kulges teise rinde või õigemini teiste rinnete avamine aeglaselt, mis vihastas lahinguid löövaid venelasi, kes ei saanud nautida kaotuste minimeerimise luksust. Esimese läänernerinne avati Vichy režiimile alluvas Põhja-Aafrikas, kus Ameerika ja Briti väed maabusid 1942. aasta novembris. 1943. aasta suvel järgnes sissetung Sitsiiliasse ja Lõuna-Itaaliasse. Kuid alles 1944. aasta juunis, pärast Normandia dessanti, hakkasid Inglise-Ameerika sõjalised operatsioonid vähendama survet Punaarmeele, mis oli tükk aega varem suutnud sõja käigu idarindel enda kasuks pöörata ning surus nüüd juba sakslasi Nõukogude Liidu piirest välja. Teiste rinnete poliitiline tähtsus oli vähemalt sama suur kui sõjaline, sest see tähendas, et ameeriklased ja britid osalevad koos Nõukogude Liiduga Saksamaa ja selle liitlaste alistamises ning okupeerimises (Ibid. 30). Selle ajaloo etapis arenes Ameerika, Suurbritannia ja Nõukogude Liidu koostöö, kuna kõik soovisid Hitleri Saksamaad hävitada.

Kuigi Nõukogude Liit kontrollis Ida-Euroopat, ei tekkinud hetkekski kahtlust - vähemalt mitte pärast Normandia dessanti, et Saksamaa okupeeritakse ühiselt. Ühendriigid, Suurbritannia ja Prantsusmaa kontrollisid kaht kolmandikku Saksamaast mitte sellepärast, et nad oleksid sõjas rohkem verd valanud, vaid lihtsalt sellepärast, et nende väed liikusid kiiremini edasi. Nõukogude Liidu osa kahandas veelgi see, et märkimisväärne osa Ida-Saksamaast anti Poolale, kuigi Nõukogude tsoon ümbritses ühiselt okupeeritavat pealinna Berliini, jäi sellesse tsooni ainult kolmandik Saksamaa elanikkonnast ja veelgi väiksem osa tööstusettevõtetest (Ibid. 33).

3.5 Hinnangud

Reeglina unustatakse II maailmasõja tekkimise probleemide analüüsimisel, et sõda on üks riikide omavaheliste suhete meetodeid rahvusvahelisel areenil, sõltumata nendevahelistest olemasolevatest sotsiaalmajanduslikest suhetest ja poliitilistest režiimidest. Järelikult sotsiaalmajanduslikud ega poliitilised erinevused iseenesest päris kindlasti sõdadeni ei vii. Palju tähtsamat rolli etendavad konkreetset riikidevahelised poliitilised ja majanduslikud vastuolud. Suurriikide poliitikale XX sajandi 20.-30. aastatel - nagu ükskõik millisel ajajärgul, oli iseloomulik pidev konkurents võitluses oma mõjuvõimu laiendamise eest maailmas. Sellist poliitikat teostatakse reeglina sõltumata olemasolevast poliitilisest režiimist, aga valitsevate sotsiaalmajanduslike suhete mõju on vaevalt tajutav ja ei luba teha otseseid järeldusi. Tulenevalt poliitika objektist ja üldisest olukorrast, rakendab iga suurriik laialdaselt vahendeid, alates propagandistlik-ideoloogilisest mõjutamisest kuni otsese sõjalise sekkumiseni (Meltjuhhov 2005, 17).

Revolutsiooni ja kodusõja käigus kaotas Nõukogude Liit Vene impeeriumi kättevõidetud positsioonid rahvusvahelisel areenil ja territooriumil Ida-Euroopas. Oma mõjuvõimu taseme poolest oli ta paisatud 200 aasta võrra tagasi minevikku. Mitte juhuslikult ei võtnud Nõukogude juhtkond kasutusele maailmarevolutsiooni kontseptsiooni, ühildades uut ideoloogiat välispoliitika traditsiooniliste ülesannetega mõju tugevdamiseks maailmas. Välispoliitika strateegiliseks eesmärgiks püstitati rahvusvaheliste suhete süsteemi globaalne ümberkorraldamine, mis muutis ta Inglismaa, Prantsusmaa ja nende liitlaste vaenlaseks. Tehes panuse uue imperialistliku konflikti vältimisele, püüdis NSVL takistada suurriikide konsolideerumist, pidades seda õigusega peamiseks ohuks oma huvidele. Nõukogude juhtkond kasutas oskuslikult ära diplomaatia ametlikke kanaleid, Kominterni mittelegaalseid võimalusi, sotsiaalset propagandat, patsifistlikke ideid, antifašismi, abi mõnede agressiooni ohvritele rahu ja sotsiaalse progressi eest peamise võitleja imidži loomiseks (Ibid. 32).

Mõned väidavad, et kui Stalin oleks keeldunud 1939. aasta augustis Saksamaa vastase alliansist Suurbritanniaga ja Prantsusmaaga, selle samaga ta oleks soodustanud natside ülesannet, andes võimalust haarata suurema osa Euroopast. Valearvustuse tõttu, 22. juuni 1941. aastal sai Nõukogude Liit purustava löögi. Teised aga väidavad vastupidist, et Nõukogude Liit ei olnud valmis sõjaks Saksamaaga 1939. aastal ja Stalin nagu ka Hitler, võitis paljus just tänu strateegilisele plaanile, mis põhimõtteliselt andis Nõukogude Liidule

aega valmistada ette riigikaitse (Иосиф Сталин. От Второй мировой до «холодной войны», 1939–1953). Kui Stalin poleks lasknud hävitada terrori käigus vajalikke inimesi, oleks Punaarmee kaitseliin olnud tugevam ning kõige tähtsam – väljaõpetatud.

1990. aastal Stalini ja Hitleri pakti arutelu võttis uue pöörde: paljud Venemaa ajaloolased hakkasid väitma, et peamiseks 1941. aasta tragöödiaks oli see, et Stalin ise soovis teha esialgse rünnaku Saksamaa vastu. Selle seisukoha järgi, peamiseks Nõukogude Liidu kaotuseks sõja alguses oli see, et Punaarmee ei olnud kaitsepositsioonis, vaid ründepositsioonis. Nõukogude Liidu sõjaväelased olid need, kes ise valmistusid rünnakuks (Иосиф Сталин. От Второй мировой до «холодной войны», 1939–1953). Tegelikult Stalin plaanis sõjast kõrvale jääda, ta ju lootis, et kapitalistlikud riigid hakkavad omavahel sõdima.

1920.-1930. aastal ajaloolased tõid välja nn. sideme sõja ja revolutsiooni vahel - Stalin planeeris alustada uut maailmasõda, mis nagu ka Esimene maailmasõda, avas ukseid uute revolutsiooniliste muutustele Euroopas. Stalin kartis kõige rohkem suurt relvakonflikti. Sõjapidamine tõi oma kasumid ja kui tekkis võimalus, Stalin ei lasknud neid käest, aga samuti sõda oleks toonud ka palju kahju (Ibid).

1940. aasta suve sündmused on esimene suur vastuväide 1985. aastal välja käidud teooriale, et Stalin laskis Hitleril alustada Teist maailmasõda ja kavandas ise 1941. aastal Saksamaad rünnata. Ägedaid vaidlusi ja palju teravusi põhjustanud hüpoteesi esitas esimesena endine Nõukogude relvajõudude luure peavalitsuse major, kes kirjutas pseudonüümi Viktor Suvorovi all. Suvorov pages 1970. aasta lõpul Läände. Mees, kellel Nõukogude Liidus oli langetatud surmaotsus, väitis oma suurejoonelise pseudonüümi taha peitudes, et Stalinil oli pikaajaline strateegiline plaan levitada kommunismi üle kogu maailma. Paguluse ebakindlas turvalisuses kirjutades kinnitas Suvorov, et Stalin kasutas Hitlerit oma jäälõhkujana Lääne demokraatlike riikide nõrgestamiseks, enne kui ta ise hõivab Euroopa, alustades Saksamaast. Suvorov esitas oma väiteid esimest korda 1985. aastal ajakirjas Journal of the Royal United Services Institute (Bellamy 2012, 124). Kõigile oli arusaadav, mida Stalin tegelikult plaanis.

Veel üheks aruteluks, peale Nõukogude-Saksa pakti, oli Stalini sõjalis-poliitiline juhtimine Teises maailmasõjas. Sõja ajal Stalin oli Nõukogude Liidu relvajõu ülemjuhataja, Kaitsekomitee juht ja NSV Liidu kaitse rahvakomissar, samuti valitsusjuht ja Kommunistliku Partei juht. Ta kirjutas alla kõikidele tähtsatele relvajõudude korraldustele ja juhistele. Tema sõnavõtted ja avaldused formeerisid sõjalist strateegiat ja Nõukogude Liidu poliitilisi sihte ja

mängisid tähtsat rolli rahva võitlusvaimu tugevdamises (Иосиф Сталин. От Второй мировой до «холодной войны», 1939–1953).

Averell Harriman oma intervjuus 1981 oli hinnanud Stalini juhtimist sõja ajal: „Stalin kui sõjaline liider oli populaarne, pole mingeid kahtlusi, et tema oli üks nendest, kes muutis Nõukogude Liidu ühtseks. Ma ei arva, et keegi teine oleks suutnud seda teha. Ma sooviks väljendada oma imetlust Stalini üle, kes oskas juhtida riiki erakorralises situatsioonis - sellises olukorras, kus kõik sõltub väga palju ainult ühest inimesest.“ Samas intervjuus Harriman toob välja Stalini iseloomujooned, mis olid aluseks Stalini edukaks sõjaväepealikuks olemiseks. Tema arvates Stalin oli mõistlik juht, kes teadis, kuidas kasutada ära võimu parimate tulemuste saamiseks. Stalin oli inimene, kes pooldas ranget distsipliini. Sõja ajal ta töötas 12-15 tundi päevas ja nõudis seda ka enda allujatelt. Ta nõusid laitmatut täpsust ettekannetes ja samuti oli tähelepanelik, et poleks tehtud vigu. Tal oli fenomenaalne oskus jätta meelde faktid, näod ja nimed. Ta oli nõus ära kuulama argumente, kuid ootas esitajatelt järjepidevust; tema enda märkused oli lühikesed ja veenvad (Ibid).

4 PÄRAST TEIST MAAILMASÕDA

9. mail 1945 tähistas nõukogude rahvas rõõmsalt kuulsusrikast võitu inimkonna vaenlase, Saksa fašismi üle. Oli saanud kauaoodatud rahu. 1946. aasta märtsis võttis NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärk vastu seadluse NSV Liidu rahvamajanduse taastamise ja edasiarendamise neljanda viisaastaku plaani kohta aastateks 1946-1950. Viisaastaku plaani põhiülesanne seisnes selles, et „taastada NSV Liidu kannatada saanud rajoonid, saavutada tööstuse ja põllumajanduse sõjajärgne tase ning ületada see tase tunduvas ulatuses.“ Viisaastaku plaanis pöörati suurt tähelepanu maa edasisele elektrifitseerimisele: kavatseti ehitada võimsad elektrijaamad Kuibõševi, Stalingradi, Gorkisse ja mujale. Plaanis oli tähtsal kohal Saksa okupatsiooni all kannatanud piirkondade rahvamajanduse taastamine, milleks eraldati 40 protsenti kõigist kapitaalvahetustest. Plaanis olid tõsised ülesanded noorte Nõukogude vabariikide Leedu, Läti ja Eesti ning samuti Siberi ja Kaug-Ida rahvamajanduse arendamiseks, tuli lõpule viia sõjajärgsed ümberkorraldused, taastada purustatud ettevõtted vabastatud piirkondades ja täita uusehitusele mahukas programm (Samsonov 1983, 360-361). Sõja lõppedes, Stalin pidas vajalikuks majanduse taastamise ning oma võimu alla saanud riikide arendamise.

XX sajand läks inimkonna ajalukku sotsialismi kindlustamise sajandina. 1930-ndatel aastatel võitis sotsialism Nõukogude Liidus. 1940-ndatel aastatel ületas ta ühe riigi piirid ja muutus rohkem kui kolmandikku inimkonda hõlmavaks võimsaks sotsialistlike maade süsteemiks. Sotsialismi võit NSV Liidus 1930-ndatel aastatel välistas võimaluse kapitalismi restauratsiooniks sisejõududega. See võit aga ei olnud veel lõplik, kuna NSV Liitu - ainsat sotsialismimaad - ümbritses vaenulik kapitalistlik maailm. Säilis pidev oht, et imperialistlikud riigid võivad alustada interventsiooni ning rahvusvahelised reaktsioonijõud võivad vägivaldsel teel taastada kapitalismi. NSV Liitu ümbritsevad kapitalistlikud maad olid temast majanduslikult ja sõjaliselt tunduvalt üle (Ibid. 393).

4.1 Nõukogude Liidu välispoliitika stalinlik pärand pärast II maailmasõda

Nõukogude Liidul oli hiiglaslikele kaotustele vaatamata siiski üht-teist juba käes. Ta kuulus Euroopasse, mistõttu Nõukogude sõjavägi ei pidanud Euroopast lahkuma. Käsumajandus oli suutnud säilitada täistööhõive, millega kapitalistlikud demokraatlikud riigid ei olnud enne sõda toime tulnud. Nõukogude ideoloogiat austati Euroopas laialdaselt, sest kõige enam olid vastupanu sakslastele juhtinud just kommunistid (Gaddis 2007, 20). Peale selle, et Teine maailmasõda oli võidetud, sai NSV Liit oma mõju alla veel riike.

Stalini sõjajärgsed eesmärgid olid iseenda, oma režiimi, oma riigi ja oma ideoloogia turvalisus – ja just sellises järjekorras. Ta üritas tagada, et ükski sisemine jõud ei suudaks enam kunagi tema võimu ohustada ja et ükski väline jõud ei seaks enam kunagi ohtu tema riiki. Mujal maailmas tegutsevate kommunistide huvid võisid küll huvi pakkuda, ent ei kaalunud ealeski üles Nõukogude riigi prioriteete, mille oli kindlaks määranud Stalin ise. Stalin ühendas endas paranoia ja absoluutse võimu. Stalin arvas, et sõjaaegsed kulud nii veres kui ka rahas määravad põhimõtteliselt kindlaks, kes mida sõja järel saab. Seepärast pidi Nõukogude Liit saama väga palju (Ibid. 22).

Ta pidi tagasi saama mitte ainult maa-alad, mille sakslased olid Teise maailmasõja ajal hõivanud, vaid ka territooriumid, mille Nõukogude Liit oli saanud oportunistliku, kuid lühinägeliku „mittekallaletungipaktiga”, mille Stalin oli 1939. aasta augustis Hitleriga sõlminud. See hõlmas osa Soomest, Poolast ja Rumeeniast ning kõiki Balti riike. Samuti pidid nende laiendatud piiride taha jäävad riigid kuuluma Moskva mõjusfääri. Territoriaalseid järeleandmisi nõuti Iraanilt ja Türgilt, Vahemerele pidid tulema sõjaväebaasid. Lõpuks tuli lüüasaanud ja paljaksriisunud Saksamaad karistada sõjalise okupatsiooni, omandi eksproprieerimise, reparatsioonide ja oma ideoloogia kehtestamisega (Ibid. 22).

Kuid Stalini ees seisis valulik dilemma. Ebaproportsionaalselt suured sõjakaotused võisid muidugi anda Nõukogude Liidule õigustuse ebaproportsionaalselt suureks tasuks pärast sõda, kuid samal ajal jätsid need riigid ilma võimest tasu ühepoolset sisse nõuda. NSV Liit vajab oma endistelt liitlastelt rahu, majandusabi ja diplomaatilist tunnustust. Seepärast ei olnud otsekohe muud võimalust kui jätkata koostööd ameeriklaste ja brittidega: nii nagu nemad sõltusid Hitleri purustamisel Stalinist, sõltus Stalin nüüd sõjajärgsete eesmärkide saavutamisel mõistliku hinnaga Inglise-Ameerika jätkuvast heast tahtest (Ibid. 23). Oli ju Stalin lootnud, et kapitalistlikud riigid tulevad Nõukogude Liidult abi paluma, aga peale Teist maailmasõda vajasisid abi hoopiski venelased.

Nõukogude Liidu uutel ääremaaadel, eriti Baltimaades ja Ukrainas hakati läbi viima venestamiskampaaniat. See oli midagi rohkemat kui kultuuriline surve; tegelikus elus tähendas see ka sunniviisilist deporteerimist, mille käigus sajad tuhanded lätlased, leedulased, eestlased ja lääneukrainlased küüditati Siberisse ning Kasahstani. Küüditatute kodud võtsid üle kümned tuhanded migrandid Venemaalt, Valgevenemaalt ja venekeelsest Ida-Ukrainast. Salapolitsei ja taastatud õigeusu kirik koos riigi kontrolli all oleva patriarhaadiga hakkas allutama piirimaade katolikke kirikuid, samuti Ukraina uniaadi kogudusi, mis olid end allutanud paavstivõimule, et tuua usklikud ära Vatikani kontrolli alt (Zubok 2010, 38).

„Sotsialistliku imperialismi” vaim Nõukogude riigiametnike hulgas sobis kokku Stalini kavatsuste ja ambitsioonidega. Niisugused meeleolud tulid Kremli peremehele kasuks, sest see aitas tal jätkata ka pärast sõda Nõukogude Liidu kui sõjalise superriigi ülesehitamist. Paljude venelastest ametiisikute hulgas hakkasid järjest rohkem ähmastuma erinevused niisuguste nähtuste nagu Nõukogude riigi piiride ja mõjuvõimu laiendamise ideoloogia ning turvalisuse valdkonnas ja Venemaa kui suurriigi traditsioonilise šovinismi vahel. Stalin oli veendunud, et rahvusvaheliste suhete iseloomu määrab kapitalistlike riikide konkurents ning kapitalismi kriisi edasiarenemine ja paratamatu liikumine üleilmse sotsialismi suunas. Tal oli veel kaks veendumust, mis rajanesid tema baasuskumusel. Esiteks: Lääne suurriigid sepiitsevad Stalini veendumust mööda juba kõige kiiremas korras vandenõu Nõukogude Liidu vastu. Teiseks oli Stalin kindel, et NSV Liit suudab tänu tema riigimehelikkusele, ettevaatlikkusele ja kannatlikkusele üle kavaldada ning elada kapitalistlike suurriikide sepiitsuse. Natsivägede sissetungi kõige halvematel aegadel suutis Stalin teostada kõige kõrgemal tasemel diplomaatiat suure alliansi raames (Ibid. 40, 53). Stalin sai aru, et Lääne suurriigid sepiitsesid midagi ning ees oli ootamas uus sõda.

Stalini jaoks olid kaks Nõukogude liidu eesmärki Ida-Euroopas - julgeolek ja õige režiimi kehtestamine - ühe mündi kaks külge. Põhiline probleem oli aga selles, kuidas mõlemat eesmärki saavutada. Mõned Nõukogude juhtivtegelased, teiste seas Nikita Hruštšov, olid lootnud, et pärast sõda võib terve Euroopa omaks võtta kommunismi. Sedasama soovis ka Stalin, kuid ta andis endale aru, et jõutasakaal ei võimalda siiski niisugust eesmärki saavutada. Ta mõistis, et ei Prantsuse ega Itaalia kommunistidel ole mingit šanssi võimu haarata, kui lääneliitlaste väed on Lääne-Euroopa vabastanud. Sestap otsustas Kremli „realist” suure alliansi raamistikus pigistada oma ajutiselt kapitalistlikelt partneritelt välja nii palju kui võimalik. Seetõttu Nõukogude Liit ja tema kommunistlikud sabarakud teostasid Ida-Euroopas

kahte liiki poliitikat. Esiteks oli tegemist silmanähtavate sotsiaalsete ja poliitiliste reformidega, mille hulka kuulusid vanade omanike klasside likvideerimine; maa jagamine talupoegadele; tööstuse natsionaliseerimine; mitmeparteilise parlamentaarse süsteemi ehk „rahvademokraatia” kehtestamine. Teiseks tuli halastamatult maha suruda natsionalistlik opositsioon ning luua struktuure, mis hakkaksid hiljem asendama paljuparteilist „rahvademokraatiat” ja rajaksid baasi kommunistlike režiimide jaoks. See viimane tähendas enamasti Nõukogude agentide sokutamist julgeolekuagentuuride, politseid ja armee ridadesse; Nõukogude Liidust pärit „maailmarändurite” imbumist erinevatesse ministriumidesse ja mittekommunistidest poliitiliste aktivistide ning ajakirjanike kompromiteerimist, raamidesse paigutamist ja lõpuks nende elimineerimist (Zubok 2010, 55-56).

4.2 Tuumarelvad ja Molotovi „pehmus“

Kui sõda Euroopas lõppes, ei teadnud veel maailma üldsus ja paljud riigitegelased, et Ühendriikide teatud ringkondade püüet „juhtida maailma“ toetab aatomipomm. Nõukogude juhtidele teatati pommist Potsdami konverentsi päevil (17. juuli-2.august 1945), kusjuures uut relva kasutati otsekohe poliitilise surve avaldamiseks NSV Liidule. Potsdamis õnnestus saavutada kompromiss - Saksamaa demilitariseerimise ja demokratiseerimise osas ning majandusliku ühtsuse, Poola läänepiiride jm suhtes. Mõni päev pärast Potsdami konverentsi lõppu lasti uus relv käiku. Plahvatused Hiroshima ja Nagasaki kohal tähistasid uue etapi algust maailma arengus (Samsonov 1983, 397). Nõukogude Liidu soov saada enda võimu alla Ida- Euroopa, tekitas Ühendriikides pahameelt.

Stalin kartis, et Hiroshima pommiga saavutatud efekt koos üleüldise minnalaskmis- ja väsimustundega, mis järgnes sõjale, võib ärgitada Nõukogude ladvikut otsima kompromisse Ameerika Ühendriikidega, võib olla aga koguni olema valmis tunnistama USA üleolekut. Molotovi „pehmus“ Londoni konverentsi käigus tegi temast Stalini pahameele ja kahtlustuste märklaua. Jõudnud 1945. aasta oktoobrikuu alguseks tagasi Moskvasse, oli Molotov sunnitud tunnistama oma alluvatele välisasjade rahvakomissariaadis, et ta oli teinud vigu. Ta kirjeldas konverentsi kui lahingutandrit, kus „teatud ameeriklaste ja inglaste ringkonnad“ vallandasid esimese „diplomaatilise rünnaku Nõukogude Liidu välispoliitiliste eesmärkide vastu“ (Zubok 2010, 87).

Oktoobri alguses kui Stalin sõitis puhkusele, hakkasid välisajakirjanikud spekuldeerima Stalini pödüra tervise ja võimaliku erru mineku teemadel. Nad isegi nimetasid tema konkreetseid järglasi, kelleks peeti Molotovi ja Žukovit. Lugeses selle teemalisi sõnumeid, hakkas Stalin kahtlustama, kas äkki tema lähimad abilised (Beria, Malenkov, Molotov ja Mikojan) ei vajagi enam teda kui juhti ja äkki neil pole midagi selle vastu, kui nende selja taga seisaksid Ühendriigid ja Suurbritannia. Stalin läks marru, kui luges, et Molotov oli kõneldes välisajakirjanikele korraldatud vastuvõtul vihjanud välisautorite kirjutiste riikliku tsenseerimise võimalikule leevendamisele tulevikus. Stalin hurjutas Molotovi „liberalismi ja kommet improviseerida“. Ta süüdistas Molotovi katses teostada „angloameeriklastele järeleandmise poliitikat“, mille eesmärk on „jätta välismaalastele mulje, et temal on mingi oma poliitika, mis on erinev valitsuse ja Stalini poliitikast ning et tema, Molotoviga, võib [Lääs] asju ajada“. Peale seda kõrvaldas Stalin Molotovi riigi tippjuhtide kitsast ringist ning soovitas Beriale, Malenkovile ja Mikojanile, et nad tagandaksid Molotovi Stalini esimese asetäitja ja välisministri positsioonilt. Mõne aja pärast palus Molotov andeks, Stalin soostuski lõpuks andma oma vanale sõbrale Vjatšeslavile katseaja (Zubok 2010, 88).

4.3 „Külm sõda“

Lahkhelid Stalini ja tema partnerite vahel Hitleri vastase koalitsiooni pärast algasid pärast Teist maailmasõda. Oli mitu diplomaatilist konflikti Läänega (seoses Poolaga, Jaapani okupatsiooni režiimiga, kontroll tuumarelvade üle). Kõige rohkem panid Stalinit muretsema sündmused, mis toimusid ideoloogilises frondis. Sõja ajal Nõukogude Liiduga sõja ajal kiideti Lääne ajakirjanduses Punaarmee ja stalinlikku juhtimist. Tõepoolest, Stalini isikukultuse järgijaid oli Suurbritannias, Ameerikas ja teistest Hitleri vastastes riikides (Иосиф Сталин. От Второй мировой до «холодной войны», 1939–1953).

Kuigi peale sõda Nõukogude Liidu liidrid hakkasid kaebama selle üle, et lääneriikides toimub nõukogude vastane kampaania. Nõukogude Liit arvas, et see kampaania oli seotud Suurbritannia, USA ja Lääne-Euroopa poliitilise eluga peale sõda, mis kuulutasid Nõukogude-vastast murrangut lääneriikide välispoliitikas. Kõik sai alguse Churchilli kõnest Fultonis 1946. aasta märtsis, milles ta pööras tähelepanu sellele, et koostöö Nõukogude Liiduga on vajalik, aga peamiseks teemaks oli kommunismivastane kampaania. Kuigi selleks ajaks Churchill polnud Suurbritannia peaminister, Stalin siiski pidas vajalikuks kirjutada talle

vastuse sellele esinemisele. Oma avalikes esinemistes seoses Läänega, Stalin oli vaoshoitud ja pidas vajalikuks rahumeelset kooseksisteerimist ja koostööd. Oma vestluses Harold Stassen'iga, kes 1947. aastal aprillis külastas Nõukogude Liitu, Stalin oli öelnud, et majanduslikud süsteemid USA ja Saksamaa vahel on samasugused, aga vaatamata sellele, sõda nende vahel oli, kuid majanduslikud süsteemid Nõukogude ja USA vahel on erinevad, aga nemad ei sõdinud sõja ajal omavahel, vaid tegid koostööd. Kui kahe erineva majandusliku süsteemiga riigid tegid koostööd sõja ajal, miks nad ei või teha koostööd ka rahu ajal? (Иосиф Сталин. От Второй мировой до «холодной войны», 1939–1953) Stalin soovis läbirääkimistel lääneriikidega leida lahendust. Ta oli vaoshoitud, kuna ta ei tahtnud „külma sõja“ algust.

Albert Resis oli kirjutanud, „kuigi Stalini kuritegevusi on võimatu kokku lugeda, siis ühes kuriteos teda süüdistatakse põhjusega: ta üksi vastutab „külma sõja“ algamise eest. Tegelikult ta ei planeerinud ja ei tahtnud seda sõda. Vaatamata sellele Stalini tegevused ja ambitsioonid mängisid oma rolli „külma sõja“ algamises. Pärast Teist maailmasõda Nõukogude Liit hõivas pool Euroopat, plaanis ta Nõukogude Liidu mõju alla saada ka neid Euroopa riike, mis piirasid Venemaad. Peale selle ta kaalus sõjalist konflikti võimalust lääneriikidega, aga see kõik tundus liiga kaugel tema jaoks. Peale Nõukogude mõju laiendamist Ida-Euroopas, oli Stalinil plaanis sõjajärgse majanduse, ohutuse taastamine. „Külm sõda“ rikkus kõik tema plaanid. Sõda algas, kuna lääneriigid arvasid, et Stalini poliitiliste ja kommunistlike ambitsioonideks on Nõukogude Liidu mõju ja kommunistliku režiimi laiendamine. See oli põhjuseks, miks Suurbritannia ja Ameerika arvasid, et Stalin püüdis Nõukogude Liidu võimu laiendada Euroopas. Stalin aga kartis, et tema endised liitlased püüavad annulleerida tema sõjalisi saavutusi. Kui Hitleri-vastane koalitsioon läks laiali ja lähenes „külm sõda“, Stalin hakkas mõtlema, et tuleks Nõukogude Liitu ja selle all olevaid Ida-Euroopa riike isoleerida lääneriikide mõjuvõimu alt (Ibid). Stalini soov laiendada oma võimu Ida-Euroopa riikidesse oli põhjuseks, miks hakati Stalinit süüdistama „külma sõja“ algamise eest.

Nõukogude Liidu rahvusvahelises seisundis toimus veel üks tähtis muudatus. Esimese sotsialistliku riigi loomise momendist peale püüdsid Lääne valitsused ümbritseda NSV Liitu vaenulike riikidega - nn. sanitaarkordoniga. Selle kordoni riigid olid Soome, väiksed Balti riigid, Poola ja Rumeenia. 1945. aastal purustati Nõukogude Liitu ümbritsenud vaenulike riikide rõngas. Ida- ja Kesk-Euroopas - Poolas, Tšehhoslovakkias, Rumeenias, Ungaris,

Bulgaarias, Jugoslaavias ja Albaanias - tulid võimule vasakpoolsed jõud. Välismaistest okupantidest vabastamisega kaasnes siin sotsiaalne pööre ja põhjalikud reformid, mis näitasid, et need riigid asuvad sotsialismi teele (Samsonov 1983, 396-397). Ameerika püüdis Nõukogude Liidu vastu ässitada teisi riike, et Stalin võtaks natukene tagasi.

1946. aasta algul Fultonis kutsus W. Churchill üles „kasutama venelaste vastu jõudu“ ning liituma „idast tuleva kommunismi“ vastu. Järgmiseks sammuks NSV Liiduga suhete teravdamise teel sai Trumani doktriin. See doktriin sai alguse 1947. aasta märtsis, mil Ühendriikide president pöördus Kongressi poole ettepanekuga assigneerida 400 miljonit dollarit abi osutamiseks Kreekale ja Türgile. Truman põhjendas „õigust“ sekkuda maailma erinevate piirkondade asjadesse, kus Ühendriikide valitsuse arvates on ohtu sattunud Ühendriikide huvid. Trumani doktriini esimene reaalne tulemus oli Kreeka ja Türki ümberrelvastumine ning nendes maades Ameerika Ühendriikide strateegilise lennuväe baaside rajamine (Ibid. 398). „Külma sõja“ käigus hakkas Ameerika toetama teisi riike, püüdes pöörata nad kommunismi vastu.

1947. aasta suvel tegid Ühendriigid jälle ühe algatuse, mis jättis tugeva jälje rahvusvaheliste suhete ajalukku. Ühendriikide riigisekretär G. Marshall teatas plaanist anda Euroopa riikide suveräänsuse teatud piiramisega. Rikkad Ameerika Ühendriigid kehtestasid oma kontrolli abi saanud maade väliskaubanduse ning osaliselt ka rahanduse ja tööstuse üle. „Marshalli plaani“ esimene tulemus oli kaubanduse piiramine Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike maadega. Selle plaani initsiaatorid lootsid ära kasutada Ida-Euroopa maade majandusraskusi - toiduainete ja tarbekaupade nappust. „Marshalli plaan“ ehk „maailma päästmise plaan“ püüdis tegelikult ühendada kodanlikke maid Nõukogude Liidu vastaseks blokiks (Ibid. 398). Loodi erinevaid plaane Nõukogude Liidu vastu, püüdes nõrgendada venelaste võimu.

Sõja lõpp seadis Nõukogude Liidu diplomaatia ette palju ülesandeid. Kõigepealt oli tarvis lahendada Euroopa ja Kaug-Ida rahuliku reguleerimise küsimused. NSV Liit pidi kindlustama oma julgeoleku ja ka sotsialistlikule arenguteele asunud riikide puutumatus. Need riigid sõlmisid NSV Liiduga juba sõja ajal või pärast seda sõpruse ja vastastikuse abistamise lepingu (Ibid. 398-399).

Nõukogude valitsus võttis osa uue rahu kaitsva rahvusvahelise organisatsioon - Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni loomisest. ÜRO põhikiri töötati välja 50 riigi konverentsil San Franciscos (aprill-juuli 1945). Just NSV Liidu delegatsiooni ettepanekul

fikseeriti ÜRO põhikirjas rahvaste võrdõiguslikkuse ja enesemääramise tähtis printsiip, et põhivabadused kehtiksid kõikide jaoks, olenemata rassist, keelest, usust ja soost. Nõukogude Liit lootis, et sõja ajal loodud koostöö jätkub. See ei olnud mingi kavalus ega manööver. Rahu säilitamine vastas NSV Liidu esmastele huvidele (Samsonov 1983, 399).

Seoses vajadusega välja töötada Itaalia, Ungari, Rumeenia, Bulgaaria ja Soomega sõlmitavate rahulepingute tingimused, tegid liitlased eeltööd Välisministrite Nõukogus, hiljem ka Pariisi rahukonverentsil (Ibid. 399).

NSV Liidu valitsus püüdis selle poole, et rahulepingute süsteem soodustaks rahu kindlustamist Euroopas ja vastaks Nõukogude Liidu julgeoleku huvidele. Selleks oli vaja toetada endiste vaenulike riikide demokraatliku fašismivastase suuna arengut, tagada nende suveräänsus ja kaitsta suurte lääneriikide sekkumise eest nende siseasjadesse. Pikk diplomaatiline võitlus Välisministrite Nõukogus ja Pariisi konverentsi istungitel ei viinud kokkuleppeni novembris ja detsembris New Yorgis toimunud Välisministrite Nõukogu eriistungil. 1947. aasta veebruaris kirjutati rahulepingutele alla. See tõi edu eelkõige Nõukogude välispoliitikale, Nõukogude diplomaatiale, kes võitles endiste vaenulike riikide ja nende rahvaste sõltumatuse ja vaba arengu eest. Bulgaaria, Ungari ja Rumeenia asusid demokraatia ja sotsialismi teele (Ibid. 400).

NSV Liidu välispoliitika ees seisev tähtis probleem oli vastastikused suhted Ida- ja Kaug-Euroopas riikidega. Neid maid sidus Nõukogude Liiduga eesmärgi ühtsus sisearengus ning soov rahu säilitada. Poola, Tšehhoslovakkia, Ungari, Rumeenia, Bulgaaria, Jugoslaavia ja Albaania nägid Nõukogude Liidus oma kaitsjat Lääne suurriikide võimaliku sekkumise vastu. Eriline koht Nõukogude Liidu välispoliitikas oli suhetel Jugoslaaviaga. Võitluse kestel ühise vastasega - Saksa ja Itaalia fašistidega - ning esimestel sõjajärgsetel aastatel oli NSV Liidu ja Jugoslaavia suhted väga sõbralikud (Ibid. 403-404).

Uute riikide arengu esimestel aastatel andis Nõukogude Liit olulist majandusabi. 1948. aastal tühistati Nõukogude valitsuse otsusel Rumeenia ja Ungari reparaatsioonid Nõukogude Liidule. NSV Liidu majandussuhted Euroopa rahvademokraatiamaadega laienesid kiiresti. NSV Liidu ja rahvademokraatiamaade koostöö arengu tähtis etapp oli Vastastikuse Majandusabi Nõukogu loomine 1949. aasta algul Euroopa sotsialistlike riikide poolt. Nõukogu põhiülesanne oli sotsialismimaade majandusliku koostöö organiseerimine ja arendamine. Järk-järgult töötati välja rahvademokraatiamaade ja Nõukogude Liidu ühine tegevusliin rahvusvahelisel areenil (Ibid. 404-405).

Mis oli seotud Korea sõjaga, siis Stalin ei mõelnud Põhja- ja Lõuna-Korea taasühinemisest. Teda rahuldab status quo, mis väljendas Kaug-Idas geopoliitilist tasakaalu Nõukogude Liidu ja Ameerika vahel. Põhja-Korea kommunistlik liider Kim Ir Sen astus ise välja initsiatiiviga „vabastada“ Lõuna-Korea. Stalin sai aru, kui ta sekkub, siis see võib osutada suureks probleemiks Nõukogude Liidule. Selle tulemusel tekiks suur vastasseis Ameerika ja Nõukogude Liidu vahel, mida Stalin püüdis vältida. Ta teadis, et selles vastasseisus NSV Liit saaks hävitava kaotuse. Põhja- ja Lõuna-Korea ühendamine Kim'i võimu alla oleks loonud võimsa ja potentsiaalse keskuse „sotsialistlikus laagris“. See keskus oleks tekitanud palju probleeme Nõukogude Liidule. Olukord osutus Stalini jaoks raskeks, mis oli kahemõtteline. Kui ta ei oleks toetanud Kim'i ja Mao'd, oleks see tähendanud, et ta pöörab „kommunistid“ enda vastu. Seetõttu Stalin püüdis jätta mulje, et ta toetab neid riike, kuid tegelikkuses püüdis sellest kõrvale jääda. (Разгадка 1937 года. «Преступление века» или спасение страны?).

1952. aastal märtsis, veel enne Korea sõja lõppedes, Stalin tegi diplomaatilise sammu - tema eesmärgiks oli lõpetada „külm sõda“. Ta püüdis kaitsta kommunistlikku süsteemi võidurelvastumise eest, milles ta oli veendunud, et sellega on võimatu hakkama saada. 10. märtsil 1952 Stalin astus välja „Rahunoodiga Saksamaal“. „Rahunoot“ tähendas, et kõik välismaa sõjaväed peavad Saksamaa territooriumilt lahkuma ühe aasta jooksul (Дипломатия). Sellel perioodil tuli Stalin välja mõttega lõpetada „külm sõda“. Ta ei tahtnud uut sõda ning sai aru, et Ameerikaga sõdades, nõukogulased võivad kaotada.

Nõukogude valitsus tegi kõik, et takistada maailma lõhenemist sõjalisteks blokkideks. Tulevikus märgib objektiivne ajaloolane, et Nõukogude Liit tegi kõik sõja ärahoidmiseks ning oma ja üldise julgeoleku kindlustamiseks (Samsonov 1983, 406). Seda tõestab fakt, et Stalin ei soovinud „külma sõda“. Stalin püüdis sõda Ameerikaga vältida.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö eesmärgiks oli välja selgitada Stalini kui riigijuhi tegutsemismotiive. Kas ta oli oportunist või oli ta pigem maailmarevolutsiooni juht? Kui võrrelda Leninit ja Stalinit, siis tundub, et neil oli üks ja sama tulevikuvision, aga kui lähemalt uurida, siis võib mõista, et Stalinit motiveeris ka võimujanu.

Oma töödes esitles Stalin end pidevalt kui Lenini ustavat õpilast ning viitas Lenini ideelisele pärandile. See tähendas Lenini mõtete dogmaatilist kordamist. Lenini mõtetes domineeris maailmarevolutsiooni idee, aga Stalin käsitles sotsialismi ülesehitamist Nõukogude Liidus kui vaenlastest ümbritsetud kindluses. Stalin kaldus leninismist kõrvale. Ta oli veendunud, et Nõukogude Liidul varem või hiljem tuleb sõdida kapitalistlike riikidega. Sellest tulenevalt sai tema eesmärgiks Nõukogude Liidu majandusliku kui sõjalise võimsuse tugevdamine. See eeldas ka ideelist ühtsust parteis. Siit tulebki esile tema peaaegu fanaatiline püüd võidelda sisevaenlastega. Kusjuures selles võitluses võttis ta endale peakohtuniku rolli. Ta kasutas oskuslikult ära Kirovi mõrvamist, et seadustada poliitiline terror võimalike ideeliste vaenlaste suhtes.

Stalin oskas manipuleerida sisepoliitikas. Oportunisti tunnuseks on oskus kasutada olemasolev võim oma huvides ning võib öelda, et Stalin seda jahtiski. Võimu nimel ta hakkas tegema selliseid kohutavaid tegusid. Näiteks võimuvõitlus on hea näide Stalini oportunistlikust käitumisest. Ta oli teadlik, et kui ta ei eemalda oma parteikaaslasi, siis ei õnnestu tal oma võimu laiendada. Stalin lõi koalitsioone vasakpoolsete vastu ja hiljem parempoolsete vastu, et võimuvõitluses peale jääda. Selle tulemusena ta eemaldas Lenini ajal olnud parteis töötanud inimesed ja asendas nad uutega, kes toetasid teda.

Peale Hitleri võimuletulekut Saksamaal nõustus Stalin välisministri Litvinovi programmiga kollektiivse julgeolekusüsteemi loomisega Euroopas. Tema kontrolli all olevas ajakirjanduses kutsuti kõiki võitlema fašismi vastu. Samas alustas ta uusi repressioone oma väidetavate ideeliste vaenlaste vastu ja oma Punaarmee kõrgema ohvitserkonna vastu. Sisuliselt tähenda see Punaarmee täielikku allutamist Stalinile Siseasjade Rahvakomissariaadi

(NKVD) kaudu. Kuna ei õnnestunud luua alliansi Inglismaa ja Prantsusmaaga Hitleri vastu, siis otsustas ta otsida kokkulepet Hitleriga.

Pragmaatiku ja oportunistina sai ta aru, et liidus Inglismaa ja Prantsusmaaga langeb pealmine sõjaline koormus Nõukogude Liidule. Inglismaa maavägi oli mittenimetamisväärse suurusega. Koostöös Hitleriga oli aga võimalik jagada oma huvifäärid Ida-Euroopas. Oma liitlaskohustusi Hitleri vastu Stalin täitis kohusetundlikult kuni Hitleri tungis Nõukogude Liidule kallale.

Sõja algusest peale pidi Stalin kardinaalselt ümber mõtlema oma sõjalis-poliitilise tegevuse. Tuli alustada uute liitlaste otsimist. Ta pakkus koostööd isegi oma hiljutistele vaenlastele Poolale ja Soomele. Londonis taastati diplomaatilised suhted Poolaga ja Stalin oli nõus ümber vaatama Nõukogude läänepiirid Poola kasuks. Teiseks pakkus ta võimaluse poolakatel moodustada oma rahvuslik armee Nõukogude territooriumil interneeritud sõjaväelastest. See armee pidi alluma Poola emigrantlikule valitsusele, Soomele pakkus ta uut rahulepingut ning territoriaalseid järeleandmisi. Kuid võiduseisus jäid kõik Stalini lubadused täitmata.

Sõjaline liit Staliniga osutus Inglismaale ja USA-le pealesunnitaks. Nüüd jätkas Stalin järjekindlalt surve avaldamist oma liitlastele, et kiirendada sõjalist abi. Stalini käitumist iseloomustas ühelt poolt surve avaldamine oma liitlastele, teiselt poolt truuks jäämine oma riiklikele huvidele. Stalin nõudis vaatamata raskele olukorrale peale sõjajärgset aega, et piirid oleksid sellised nagu enne Hitleri kallaletungi.

Samas ta oli sõja ajal nõus mitmete ideoloogiliste järeleandmistega. Näiteks Harrimani ettepanekul lõpetama repressioonid kirikule ja usklikle vastu. Nendele tagastati osaliselt kirikuid ja kirikutegelasi hakati kutsuma ametlikele vastuvõttudele. Sealhulgas Stalini initsiatiivil lasti laiali Komintern 1943. aastal, aga mitte varem, kuna ta ei tahtnud demonstreerida oma nõrkust teistele riikidele, seoses Punaarmee lüüasaamisega 1941. aastal.

Stalini oportunismile on iseloomulik, et sõjalise olukorra paranedes, võttis ta paljudes küsimustes liitlaste suhtes järjest jäigema hoiaku. Sõja lõppedes jättis ta täitmata paljude liitlaste antud lubadusi. See puudutab poliitilisi režiime okupeeritud territooriumidel. „Külma sõja“ perioodi iseloomustab Stalini paranoiline hirm uue maailmasõja ees. Siin oli vastastikune mittemõistmine nii Stalini kui lääneriikide poliitikute vahel. Näiteks on dokumentaalselt tõestatud, et Stalin ei soovinud alustada Korea sõda. Sellega ta nõustus pärast Põhja-Korea Kim Ir Sen'i mitmekordseid nõudmisi. Raske on hinnata Stalini 1952. aasta

nooti sõja lõpetamisest. Ta ei tahtnud uut vastuseisu Ameerikaga. Siinkohal ta teadis, et tema riik võib saada hävitava kaotuse.

Võrdlev -ajalooline uurimine võimaldas selgitada, et Stalin tegutses kui pragmaatiline oportunist, valides iga otsuse juures enda, kui ka Nõukogude Liidu võimu tugevdamise.

Seega võime teha järelduse, et uurimisküsimusele oleme leidnud lahenduse. Stalin sõltuvalt sise- või välispoliitilistest olukordadest muutis oma käitumist ja ka retoorikat. See tähendab, et domineerima jäi oportunistlik lähenemine nii sise- kui ka välispoliitikas. Ta oli ehitanud üles diktaatorliku Nõukogude Liidu. Ilmekalt võib kokkuvõtte teha ka Sudoplatovi (Beria ja Stalini usaldusväärse erioperatsioonide juht) arvamusega Kremli poliitikast: „Kordan veel, et kommunismi ehitamise ülesannet nägi Kreml peamiselt selles, et kõigi vahenditega tugevdada Nõukogude riigi võimsust. Üliriigi rolli saame maailmas mängida ainult juhul, kui riigil on piisav sõjaline võimsus ja ta on suuteline allutama oma mõjule meie riigipiiridega piirnevad maad. Ülevaalt tulev maailmarevolutsiooni idee oli ainult ideoloogiliseks suitsukatteks, mis pidi kinnitama Nõukogude Liidu kui üliriigi rolli, et ta mõjutab kõiki protsesse maailmas (Sudoplatov 2000, 155).“

SUMMARY

STALIN - AN OPPORTUNIST OR THE WORLD REVOLUTIONARY LEADER?

Natalja Hrabrova

Stalin constantly presented himself as Lenin's loyal student and referred to Lenin's ideological heritage. This meant that he often repeated Lenin's thoughts and Lenin continuously thought about World revolution, but Stalin focused on building up socialism in Soviet Union. He was convinced that the Soviet Union will sooner or later fight the capitalist countries and his aim was to strengthen Soviet Union's economy and military forces. To achieve this, ideological unity in party was necessary. Lenin tried almost fanatically to fight his internal enemies and cleverly used Kirov's assassination to legitimize political terror against his ideological enemies.

After Hitler came to power in Germany, Stalin agreed with the foreign minister Litvinov's program, creating a collective security system in Europe. Media invited everyone to fight against fascism and was under Stalin's complete control. At the same time he started new repressions against his so called ideological enemies and officers in the Red Army. Stalin failed to build an alliance with France and England against Hitler and then decided to look for an agreement with Hitler instead. As an opportunist and pragmatist, he realized that an alliance with France and England means more stress, burden and work for Soviet Union. Cooperation with Hitler however meant that they could divide their 'interests' in Eastern Europe. Stalin conscientiously fulfilled his obligations against Hitler until Hitler attacked the Soviet Union.

Since the beginning of the war, Stalin had to completely reorganize his military policy and start searching for new allies. He even offered to collaborate with previous enemies Poland and Finland. Diplomatic relations with Poland were restored and Stalin was willing to reconsider the Soviet Union's western borders to Poland's favor. He also gave them a chance to form their own national army consisting of Union's soldiers. This army was supposed to obey Poland's Government. For Finland Stalin offered territorial concessions and a new peace treaty.

A military union with Stalin turned out to be forced upon England and the United States. Stalin continued to put pressure on his allies to speed up the military assistance. On one hand he put a lot of pressure on his allies and on the other hand he stayed faithful to his national interests. Despite the difficult military situation after post-war period, Stalin demanded that the borders should be restored as they were before Hitler's aggression. However, during the war Stalin agreed with several ideological concessions. For example, the Harriman's proposal to stop the repressions against the church and the believers. Some churches were returned to them and churchmen were invited to formal receptions. The Comintern was also disbanded on the initiative of Stalin.

When military's situation improved, he was uncompromising and inflexible towards his allies and that was characteristic to Stalin's opportunism. When the war ended he left many promises unfilled and declared political regimes in the occupied territories. "Cold War" period is characterized by Stalin's paranoid fear of impending World War. Here Stalin and Western politicians misunderstood each other. For example, it is proved Stalin did not want to start the Korean War. It is also difficult to evaluate Stalin's note from 1952, when he offered to stop the "Cold war".

Therefore we can conclude that we have indeed found a solution to the research. Depending on the internal political situations, Stalin changed his rhetoric and behavior. This means that the opportunistic approach ruled in internal and external policies.

KASUTATUD KIRJANDUS

Bellamy, C. (2012) Absoluutne sõda: tänapäevane käsitus Nõukogude Venemaast Teises maailmasõjas. Tallinn: Varrak

Gaddis, J. L. (2007) Külma sõda. Tallinn: Tänapäev

Gellately, R. (2009) Lenin, Stalin ja Hitler: Sotsiaalse katastroofi ajastu. Tallinn: Varrak

Laar M., Vahtre L. (2006) Lähiajalugu gümnaasiumile I. Tallinn: AS Bit

Lee, Stephen J. (2002) Euroopa diktatuurid 1918-1945. Tallinn: Kunst

Meltjuhhoov, M. (2005) Stalini käestlastud võimalus: Nõukogude Liit ja võitlus Euroopa pärast 1939-1941. Tartu: Elmatar: Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused

Mletšin, L. (2004) Välisministrid: romantikud ja küünikud. Tallinn: Varrak

Musial, B. (2009) Sihikul oli Saksamaa. Tallinn: Tänapäev

Overy, R. (2007) Diktaatorid: Hitleri Saksamaa ja Stalini Venemaa. Tallinn: Varrak

Samsonov, A. (1983) NSV Liidu ajalugu. 2. osa, Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist tänapäevani: lühivaade. Tallinn: Eesti Raamat

Sudoplatov, P (2000) Erioperatsioonid: Lubjanka ja Kreml 1930-1950. Tallinn: Olion

Zubkova, J. (2009) Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Tallinn: Varrak

Zubok, V. M. (2010) Luhtunud impeerium: Nõukogude Liit külmas sõjas alates Stalinist kuni Gorbatšovini. Tallinn: Tänapäev

Александров Г. Ф., Галактионов М. Р., Кружков В. С., Митин М. Б., Мочалов В. Д., Поспелов П. Н (1947) Иосиф Виссарионович Сталин. Краткая биография [WWW] <http://militera.lib.ru/bio/stalin/01.html> (13.04.2015)

Внешняя и внутренняя политика СССР в годы правления Сталина. [WWW] http://rhistory.ucoz.ru/publ/stalin/vneshnjaja_i_vnutrennjaja_politika_ssr_v_gody_pravlenija_stalina/74-1-0-223 (10.02.2015)

Волкогонов, Д. А. (1994) Ленин - Политический портрет. В 2-х книгах. Кн. II. Москва: «Новости»

Джеффри, Р. (2014) Иосиф Сталин. От Второй мировой до «холодной войны», 1939–1953. [WWW]
http://www.litres.ru/static/or4/view/or.html?baseurl=%2Fdownload_book%2F6573507%2F8873557%2F&art=6573507&user=161166167&uuid=9752f65c-9226-11e3-a966-0025905a069a (03.03.2015)

Елисеев, А. (2006) Одинокий Вождь и безликая Система. [WWW]
<http://stalinism.ru/stalin-i-gosudarstvo/odinokiy-vozhd-i-bezlikaya-sistema.html>. [04.03.2015]

Елисеев А. В. (2009) Разгадка 1937 года. «Преступление века» или спасение страны? [WWW] <http://www.litmir.info/br/?b=131612&p=1> (01.05.2015)

Израэлян, В. Л. (1985) Дипломатия в годы войны (1941-1945). Москва: Международные отношения

Как Сталин формировал свою внешнюю политику. [WWW]
<http://www.posprikaz.ru/2012/06/kak-stalin-formiroval-svoyu-vneshnyuyu-politiku/> (25.02.2015)

Киссинджер, Г. (1997) Дипломатия. [WWW] <http://www.e-reading.club/book.php?book=1016921> (01.05.2015)

Лобанов, М. (2006) Великий государственный. [WWW]
<http://stalinism.ru/stalin-i-gosudarstvo/velikiy-gosudarstvennik.html>. (18.04.2015)

Люкс, Л. (2009) История России и Советского Союза: От Ленина до Ельцина. Москва: РОССПЭН: Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина

Такер, Р. (1991) Сталин: Путь к власти. 1879-1929. История и личность: Пер. с английского. Москва: Прогресс

Такер, Р. (1997) Сталин у власти. 1928-1941. История и личность: Пер. с английского. Москва: «Весь Мир»

Экономика СССР при Сталине. Коммунизм или прагматизм? [WWW]
<http://newsland.com/news/detail/id/1232130/> (15.04.2015)